

Az orosz kereskedelmi kapcsolatok fejlődése,

Afanaszij Nyikityin utazása a három tengeren

D O K T O R I É R T E K E Z É S
=====

P a t a k y M á r t a

Szeged, 1979

B É V E Z E T É S

Jelen doktori értekezés célja egyrészt, bemutatni milyen politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok és ezeknek milyen változásai tették lehetővé az orosz kereskedelemnek a IX. és a későbbi századok folyamán történt kezdeti kialakulását és fejlődését. Célja továbbá bővíteni e témakör magyar forrásanyagát, az orosz és szovjet források felhasználásával. Másrészt feltárni azokat a körülményeket és tényezőket, melyek jelentős szerepet játszottak a kereskedelem alapjainak kialakulásában, valamint az egyszerű árucserétől - a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokig - történő fejlődésében.

Nem hagyhatók figyelmen kívül természetesen az orosz földnek azok a természeti és földrajzi adottságai sem, melyek részben árualapot biztosítottak - még az ipar kialakulása előtti időszakban - részben pedig mint természetes szárazföldi és víziutak biztosítottak az országból az árukivitel, illetve árubehozatal lebonyolításához. Ugyanakkor jól szolgálták a tranzit-kereskedelem megindulását és fejlődését.

Kétségtelen, hogy a kereskedelem alapjainak kialakulásában jelentős szerephez jutottak a fejedelmi központok körül kialakult városok, ugyanakkor a kereskedelem szárazföldi és vízi utjai jelentősen segítették a IX-XI. századokban az utmenti és az utkereszteződéseknél fekvő települések város-

sá, sőt kereskedelmi központokká való fejlődését. Ez a "kölcsonhatás" egyik legfőbb motorja - a politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok kedvező alakulása mellett - a fejlődésnek.

Mindezek mellett a városok - ezzel együtt a kereskedelem - fejlődését szolgálták a fejedelmeknek más szomszédos államokkal kialakított kapcsolatai is, honnan kulturális, egyházi, építészeti, az udvari életre, az államszervezetre és az orosz társadalmi élet számos területére kiható behatásokat kaptak és ugyanakkor adtak is. Ide sorolhatók bizonyos szükségleti, fénnyüzési, fogyasztási szükségletek iránti keresletek is, melyek serkentették az orosz kereskedelmet ezek kielégítésére.

Az igények kielégítésére való törekvés sürgette a kereskedőket arra is, hogy nyersanyagok helyett egyre inkább feldolgozott árukkal elégítsék ki az erre jelentkező keresletet. Mindez végül odavezetett, hogy a kereskedők egyre nagyobb gondot fordítottak a kézműipari tevékenység fejlesztésére. A feldolgozott nyersanyagokból bővíteni lehetett az árukinálatot, ami viszont - visszahatásként - növelte a keresletet. Ezzel egyre szorosabbá vált a kereskedelem és az ipar kapcsolata is.

A kedvező körülmények és tényezők mellett meg kell említeni a kereskedelmi tevékenységet akadályozókat is. Ezek közé

sorolható a kereskedelmi szállítások veszélyeztettsége /rablótámadások által stb./ a nagyobb kockázatvállalás szükségessége. A tatár uralom is jelentősen hátráltatta a kereskedelem fejlődését.

A kereskedelem fejlődése és eredményessége nem csak a kereskedők számára hozott anyagi előnyöket, gazdagodást, hanem a vámok, adók, piaci helypénzek stb. útján a fejedelmeknek és a városoknak is. Érdeke volt tehát a fejedelmeknek, sőt a városoknak is, hogy segítsék, támogassák a kereskedők minden olyan kezdeményezését, mely elősegíti a kereskedelmi kapcsolatok szélesítését, a növekvő árukinálatot, úgy választékban, mint mennyiségben. Ugyancsak az említettek érdekeit szolgálta, ha a kereskedők tevékenységét akadályozó körülményeket megszüntették, vagy különböző kedvezmények nyújtásával /adó és vámmérséklések, fegyveres kíséret adása a szállításokhoz stb./ serkentik úgy a bel-, mint a külkereskedelem fejlesztésére, a belföldi és a külföldi árukereslet mindnagyobb mértékben történő kielégítésére.

Nagyobb lendületet kap a kereskedelem fejlődése a XIV. századtól, mikor a központosított orosz állam kialakul és megszűnik a feudális széttagoltság. A XIV. század elején emelkedik ki a moszkvai fejedelemség a többi fejedelemség közül. Ezzel Moszkva a kereskedelmi utak központjába kerül. /A Moszkva folyón az Okán keresztül a Fekete tengerig víziut biztosította a közlekedést és áruszállítást./

Különösen Ivan Danyilovics Kalita /1325-1341/ uralkodása idején jut Moszkva vezető szerephez. Az ő politikai éleslátása, gazdaságirányítása biztosítja a fejedelemség megerősödését. Az ő központosító mozgalma III. és IV. Iván uralma idején fejeződik be.

Az ipar és a kereskedelem fejlődésnek indul, már nem csak rendelésre dolgozik az ipar, hanem piacra is. Kialakul a társadalmon belül a kereskedői réteg, mely társadalmilag is kiemelkedik a többi osztályok közül. A külkereskedelmi kapcsolatok szélesednek, nem csak az orosz kereskedőknek külföldi országokba való utazásaikkal, de Oroszország is a "Nyugat" számára egyre ismertebb lesz. Egyre több európai kereskedő keresi fel Moszkvát, részben az orosz áruk felvásárlása, részben saját áruik értékesítése céljából.

III. Iván politikai - beleértve a külpolitikait is - és gazdasági intézkedései, a nemesség megszervezése /katonai rendé/ a közigazgatás központosítása, bizanci hagyományoknak orosz viszonyokra való alkalmazása, új törvénygyűjtemény kiadása /1497. Szugyebnyik/, valamint a kultúra, a művészetek és a tudományok fejlődése, Moszkva központi fekvése /itt kereszteződtek a kereskedelmi és közlekedési főutak/ lehetővé teszik, hogy az orosz állam fővárosa Moszkva legyen.

Moszkvának a kereskedelem központjává válását segítette az is, hogy III. Iván egyes tehetséges kereskedelmi dinasztiák

képviselőit Novgorodból és más nagyvárosokból ide telepítette.

Moszkvának a többi városok közül való kiemelése nem jelentette más orosz városok kereskedelmi hanyatlását. Egymásután alakulnak újabb és újabb kereskedelmi központok /ahol ehhez a feltételek megvannak/. Ezekben a városokban a XV-XVI. században már rendszeresen tartanak vásárokat, ahová külföldi kereskedők is rendszeresen eljárnak. Megfigyelhető az is, hogy a városok kereskedelmi tevékenysége között bizonyos szakosodás alakul ki /Dimitrov a hal, más városok a gabona, prém, selyem, állat stb./ központjaivá válnak. Itt jönnek létre a mai értelemben vett vásárcsarnokok /melyek létrehozása később kötelezővé válik/. Ezekben helyet kap a vámház, az ide érkező kereskedők szálláshelyei, raktárak az áruk megőrzésére, melyekért használati díjat fizettek a kereskedők.

Újabb előrelépés volt a kereskedelem fejlődése terén - főleg nagyvárosokban - a helyi kereskedelem lebonyolítására épült üzletsorok. Csaknem valamennyi áruféleségnek megvolt a maga üzletsora, majd kidolgozásra kerültek - előbb a különböző - majd később az egységes vám és kereskedelemirányító szabályzatok.

A kialakult szárazföldi és víziutak jelentősége részben abban állott, hogy ezeken el lehetett jutni minden irányban úgy a belföldi, mint a külföldi piacokhoz. Másik jelentőségük pedig az volt, hogy a kereskedelmi utak a XVII.

századra lehetővé tették az ország egyes területei között hogy olyan gazdasági kapcsolatok alakuljanak ki, mely^{ek} alapját képezték egy egységes gazdasági rendszer létrejöttének, az orosz kereskedelem belföldi és nemzetközi kereskedelmi hálózat alapjainak létrejöttéhez. A dolgozat célja egyben az is, hogy emléket állítson az első orosz kereskedelmi utazónak, aki megjárta a távoli Indiát. Fentmaradt eredeti feljegyzései az utról az utókor számára ma is felbecsülhetetlen értékűek.

I. fejezet

Az első szláv fejedelmek kereskedelmi kapcsolatai

A keleti szlávok ősközösségi társadalma a VII-VIII. században felbomlott és lassan kialakultak a társadalmi osztályok. Erre az időre tehető a fejedelmi kíséret és a nemzettségektől elszakadt fejedelmi hatalom kialakulása. Az állam alakulás korában a keleti szlávok több nagy törzset alkottak.

A feudális orosz állam a IX. században két nagy centrum kialakulásával vette kezdetét Kiev és Novgorod körzetében. A távoli törzseket csak később tudták hatalmuk alá vonni. Az egyesítés folyamata az államszervezet kiépülésével együtt haladt. A Kievi-Rusz első szakaszának jellemzője a naturális gazdálkodás. Ez nem zárta ki azt, hogy a naturális gazdálkodás keretei között is jelentkezzen bizonyos szükségleti cikkek iránt igény.

Az első ilyen igényeket a fegyverek és a kor szokásai szerint használt fényűzési cikkek jelentették. Ezeket a harcosok a rabul ejtett ellenség eladásával, Bizáncból tudták legkönnyebben megszerezni. A kialakuló feudalizmus első árufeleslegét a hadi rabszolgák képezték. Ezeknek a munkaerejét a primitív gazdaság ekkor még csak igen korlátozott formában igényelte.

A természeti adottságokból is származtak sajátos árufelesé-

gek. Az orosz területen ilyen természetből származó áruk voltak már a legkorábbi időben is a különböző fajta prémekek.

A feudális állam fejlődésének útját jelzik a fejedelmi központ körül kialakuló városok. A városok kialakulásával kapcsolatban különböző elméleteket ismerünk. Ezek az elméletek a történelmi előzményekre is utalnak. Ilyen elmélet az, amely szerint a törzsi szervezet átalakulásával, a fejedelmi hatalom létrejöttével lehetőség nyílt az ősi város típus létrejöttére is. Ez a folyamat több formában is kialakulhatott. Egyik ilyen az egyszerű növekedési folyamat: ahogy a törzsi szervezet kezdett felbomlani, vele együtt a települések is nagy változáson mentek keresztül. A már meglévő települések egyre jobban terjedtek, aminek oka az volt, hogy a lakosság létszáma idővel jelentős mértékben megnövekedett. Így a korábban még csak kisebb falu vagy közösség lassan, de folyamatosan fejlődött ki. Lényegében az ősi várostípusok létrejöttének ez az egyik formája. Erre utalnak a krónikák: "A legtöbb ősi orosz város ilyen volt. Ezek lakosai teljesen szabadok és függetlenek voltak." 1/

Az ősi várostípus kialakulásának másformájára is van magyarázat:

az ősi város típus keletkezhetett olyan módon is, hogy a

1/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnovo Hozjajsztva

nemzetség központja betelepülőkkel növekedett.

Jelentős volt ebben az a tényező, hogy az észak-déli összekötő víziút mentén több centrum is kialakult. Ez az árucseré központok körül kialakult város típusra utal. "A város fejlődésének ezt a típusát archeológiai maradványok is bizonyítják." ^{2/}

A városkeletkezés harmadik elmélete szerint az ősi várostípus alapformáját a feudális votcsina, a fejedelmi nagybirtok alkotta. Ide tulajdonképpen szabad és urától függő viszonyban levő lakosokat egyaránt telepítettek, akik bizonyos mértékig már iparral is foglalkoztak. A fejedelmi udvar igényei ösztönözték a munkamegosztást. Ugyanilyen volt a helyzet az egyházi birtokokon, a kolostorok környékén is. A korábbiakkal párhuzamosan ilyen módon is kialakulhattak forgalmas városok.

Amikor az ősi orosz városokról beszélünk, sohasem szabad későbbi értelemben vett városokra gondolni. Kezdetben ezek a települések még nem rendelkeztek a valódi értelemben vett város ismérveivel, hanem még csak jóformán körülkerített védelmi helyek voltak. Tulajdonképpen eleinte a lakosság csak időlegesen, kizárólag veszély esetén tartózkodott az erősítés falai között, a veszély elmúltával visszatértek saját lakóházaikba, amely rendszerint kívül esett a körülkerített helyen. Ebben az időben a törzsi kötelékek már

2/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnovo Hozjajsztva

teljesen fellazultak. A város mint igazgatási központ, a nemzetiségből kiemelkedett személy magánbirtoka, vagy világi-egyházi adománybirtok is lehetett, amely magában hordta a széttagolódást, a központtól való elszakadás veszélyét. Így az orosz városok fejlődése a fejedelmi hatalom, a munkamegosztás - a kereskedelem -, de a feudális földtulajdon kialakulása szempontjából is meghatározó jelentőségű. "A középkori feudális város kialakulásának legjellemzőbb formája a bojár birtokon és az egyházi kolostorok területén létrejött ősi városok voltak." ^{3/}

Mivel a kereskedelem fejlődését vizsgáljuk, az sem lényegtelen tényező, hogy a feudalizmus korai szakaszában létrejött kereskedelmi utvonalak az orosz területen milyen hatással voltak a városfejlődésre.

A kisebb-nagyobb települések várossá fejlődését mindenképpen elősegítette a munkamegosztás, a gazdasági differenciálódás. Ennek következtében ha lassan is, de megindulhatott a kereskedelem. Ennek első megnyilvánulásai az alkalomszerű árucserék voltak. Ez a forma azonban még nem esett időben egybe a városok megjelenésével, hanem szűk keretek között ugyan, de a városok megjelenése előtt is élt és a kisebb településeken belül is szokásos volt.

A kereskedelem története szempontjából ezt a kezdeti és

3/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnovo Hozjajsztva
SzSzSzR 1952. 200. oldal

meglehetősen szűkkörű alkalmakra korlátozódó cserét nem tekinthetjük jelentősnek. A kereskedelem fejlődésében meghatározó szerepe van a városok kialakulásának, ahol a fejlődő társadalom termékfeleslegei kicserélődnek. Ez feltételezi a kereskedelmi tevékenység rendszeressé válását is. A XI. századtól az orosz földön nem a belső kereskedelmi tevékenység válik rendszeressé, hanem az ugynevezett tranzit /áthaladó/ kereskedelem lesz jelentős, amely a Nyugat és Kelet között kialakult hagyományok folytatása, az orosz viziutak felhasználásával. Mindenképpen ki kell emelni Bizánc szerepét, amely ebben a kereskedelmi forgalomban nemcsak a keleti áruk központja és közvetítője, hanem egyben fogyasztója is a primitív feudális államok áruinak, amelyek között a prémek és a rabszolgák tették ki a legjelentősebb tételt.

A harcos fejedelmek sokszor zsoldos szolgálatot is vállaltak Bizánc érdekeinek védelmében. Az árucserének ez a sajátos formája csak a feudális felsőréteg igényeit szolgálta. Mivel az orosz társadalom alsóbb rétegeit nem érintette ez a kereskedelmi forma, így nem gyakorolt hatást a természetes gazdálkodásra. Nem serkentette annak átalakulását, fejlődését. Ennek ellenére a Bizánccal való kapcsolat nemcsak a kereskedelmi tevékenységben éreztette hatását, hanem az orosz társadalmi élet számos más területére is kihatott, mint az udvari élet, államszervezet, vallás, stb. Oroszország egész egyházi rendszerét Bizánci mintára szervezték meg. Ez a ha-

tás jelentkezik egyházi építészetükben és liturgikus szertartásaikban is.

Az áthaladó kereskedelem viszonylag hamar kialakította a szállítást biztosító állandó utvonalakat, amelyek általában a nagy folyók vonalát követték. Orosz területen a IX-XI. században a következő kereskedelmi utvonalak vezettek a Baltikum irányába:

- 1./ Az arab utvonal
- 2./ Az észak-déli irányu utvonal
- 3./ A Balti tengerhez vezető utvonal

1./ Az arab kereskedelmi utvonal

Ez az ősi közlekedési vonal Közel-Keletről, a Kaspi tengeren és a Volgán keresztül a Ladoga és a nyugati-Dvina hajóutján a Balti tengerig húzódott. Ez volt ugyanis az arab kereskedelem végpontja, amely Gotlandig vezetett. "Az itt talált tárgyi leletek is bizonyítják Gotland döntő, nagyfontosságú szerepét az arab kereskedelemben. Arab fémpénzek, továbbá a nyugati népek különböző pénznemei, melyeket itt találtak utalnak erre." ^{4/}

A nyugati kereskedők feltehetően itt kerültek kapcsolatba az arabokkal. Gotland nemcsak az arab kereskedelem lebonyolításának volt színhelye, hanem fontos volt a bizánci kereskedelem szempontjából is. A normanok is ezen a nyugati bejá-

4/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnovo Hozjajsztva

ron hatoltak be a szláv területre. Tudomásunk van róla, hogy a VIII-X. század között már kereskedők is megjelentek a szlávok között adás - vétel céljából. Bár legtöbbször az áruk megszerzését a normanok rablással folytatták. Ennek az a magyarázata, hogy a korai időszakban a rablás és a hódítás a kereskedelemnek egyik legfontosabb forrása volt.

Európa korafeudális korszakában a keletre kivitt, valamint az onnan beáramló áruk kizárólag fényűzési cikkek voltak. Alapvető létszükségleti cikkeket nem találunk közöttük. Leggyakrabban behozott termékek a selyem, ezüstékszerek és különféle fűszerek voltak.

Nyugaton az arab kereskedelem végpontja a távoli Bijarmia, amely az északi Dvina partján feküdt. "Itt főként prémkereskedelem folyt /mókus, valamint rabszolga kereskedelem/." ^{5/} A kereskedők áruikkal a Volgán lefelé elhajóztak Itilig. Itt adták el a rabszolgákat, a Soboly és más nemes prémféleségeket. Azután tovább utaztak a Kaspi tengeren Dzsuroksánig. Innen kezdődött ugyanis a szárazföldi karavánut, melyhez csatlakozva teveháton egészen Bagdadig szállították az árukat.

2./ Az észak-dél irányú utvonal

Ez a Fekete tengerhez vezetett. Ez a kereskedelmi utvonal

5/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnogo Hozjajsztva
SzSzSzR 1952. 97. oldal

a normanoktól egészen a görögökig vezetett a keleti tenger partjától a Néván, a Ladoga tó vidékén, majd a Volhováán keresztül az Ilmeny tóig. Tulajdonképpen ez a terület a későbbi nagy hírnévre szert tett Novgorod területével esik egybe. Innen vezetett tovább a víziút a Dnyeperhez, amelyen keresztül el lehetett jutni a Fekete tengerig. A portyázó szláv fejedelmek katonai kísérete könnyű csónakokkal gyorsan haladt a déli irányba tartó folyókon. A Fekete tengertől könnyen lehetett lejutni Bizáncig. Ez döntő tényező volt a bizánci kapcsolatok időszakában. Bizánccal folytatott kereskedelemnek nem ez volt az egyetlen útja. Másik lehetőség is kínálkozott, amely a Donig vezetett. Innen az Azovi tengerig a Krimbe a görög kolóniáig. Ezek a kolóniák voltak feltehetően az első pontok, ahol a szlávok találkoztak a nyugati keresztény világgal és annak hatásával. Az oroszok még a Fekete tenger partjánál is tovább merészkedtek kisázsia partjaiig és Bizáncig.

"Az arab író Maszudi is arról tájékoztat bennünket, hogy ebben az időben a Fekete tenger nagyon jelentős volt az oroszok számára. Szinte kizárólag csak ők hajóztak rajta."^{6/}

3./ A kelet-nyugati utvonal a Baltikumhoz vezetett

Az ország nyugati részeire /Szmolenszk, Beloruszia/ nagy-jelentőségű kereskedelmi víziút volt a nyugati-Dvina, amely ezeket a területeket egyesítette Litvániával és a Balti ten-

6/ P.I.Ljascsenko: Isztorija Narodnogo Hozjajsztva
SzSzsZR 1952. 98. oldal

gerrel. Ilyen körülmények között amint látjuk, a szlávok ősi gazdasága bekapcsolódott a kereskedelembe úgy a nyugati, mint keleti irányba. Északon a normanokkal, Délkeleten a kazárokkal folytathattak rendszeres kereskedelmi tevékenységet, mivel az itt keresztül vezető utak biztosították Kelet és Nyugat kapcsolatát. A kazárok nem jutottak beljebb a krími és csernyigovi területeknél.

Az ázsiai styeppről behatolni az északi erdőkön keresztül szinte lehetetlen volt. Ugyanakkor a víziutakon keresztül könnyen be lehetett jutni a szlávok földjére. A Volgán, a Dnyeperen, valamint a nyugati Dvinán keleti és déli irányban is el lehetett érni ezt a területet. Az orosz csereárúk legfontosabb termékei voltak a prém, viasz, méz, valamint az élő áru, a rabszolgák. Ezek az áruk eljutottak mindazokba az országokba, amelyekkel a kievi állam kapcsolatban állt. Ezek a termékek ugyanis a legkényesebb igényeket is kielégítő értékes árucikkek voltak. Cserébe selyem, ezüst, arany, fűszerfélék és különböző illatszerek kerültek az országba, amely a társadalom felső rétegeinek igényeit szolgálták.

Az eddigiek alapján összegzésképpen elmondhatjuk, hogy az orosz városfejlődés és kereskedelmi kapcsolatok hatás Novgorod és részben Kiev esetében kimutatható. Másutt a fejlődési központ a város fejlődés alapja, nem pedig a munkamegosztás szerény fejlődése. A kézműves mesterség még alig lépi át a háziipar helyi kereteit, de vannak itt is fényűzési cikkek, melyeket a távolsági kereskedelem már közve-

tit a fejedelmi udvarok számára. A fejedelmi kíséret szélesedése a fegyverek miatt is tömeges szükségletet teremt a következő századokban.

A fejedelmi udvar szükségletei differenciálták a központi város lakosságát. /Speciális szolgáltatások/ Így a következő századokban a nagyvárosok nemcsak az átmenő kereskedelem centrumai, hanem a belső fejlődés szerény lehetőséget teremtett a kereskedelemre és a kereskedő réteg kialakulására.

II. fejezet

Az orosz városok szerepe a kereskedelem fejlődésében a

XI-XIV. században

Az előző fejezetben már volt szó az ősi város típusok kialakulásáról. Most azt vizsgáljuk meg, hogy melyek azok a városok, amelyek a kereskedelem szempontjából az adott időszakban /XI-XIII. század/ döntő jelentőségűek voltak.

Ebből a szempontból elsősorban a Kievi-Rusz területén levő városokat kell vizsgálatunk tárgyává tenni. Ilyen nagy városok voltak: Kiev, Novgorod, Beloozeró, Pszkov, Izoborszk, Szmolenszk Perejeszlávl, Csernyigov, Rosztov. A XI-XIII. század között a kievi állam városai közül nagy jelentőségre tett szert Kiev és Novgorod. Mindkettő ugy gazdaságilag, mint a kereskedelem és az ipar szempontjából is fontos volt.

Kiev elsősorban mint kulturális központ is lényeges volt. Novgorod viszont elsősorban földrajzi fekvésénél fogva volt döntő jelentőségű a kereskedelem szempontjából.

A bizánci kapcsolatok magyarázzák a kereszténység keleti ritusu típusának felvételét. Erre az időszakra tehető a feudális állam stabilizációja is. Mindkét város szoros kapcsolatban állt Bizánccal, és ugyanakkor az európai uralkodókkal is voltak kapcsolatai a kievi fejedelmeknek:

"... ők voltak a legfontosabb központjai a gazdasági kapcsolatoknak, amely délkeleten Bizáncot érintette, másrészt észak-nyugaton az európaikat" - írja a krónika. 7/

K I E V

A város keletkezésének történetét sokáig homály fedte. Az archeológiai adatok szerint a város területén a VIII-IX. században már szláv település volt. Az egyik ilyen település a Dnyeper felett emelkedő hegyen terült el. Ezt az északi oldalon sánc, fal vette körül, mögötte pedig pogány temető húzódott meg. A X. századtól kezdve itt telepedtek meg a kievi uralkodó hercegek. Palotákat, lakóházakat kezdtek építeni. Kiev hamarosan az egész orosz föld központja lett. Megépült az első templom is a Gyeszjatyinnaja. Nem véletlen, hogy a krónika szerint már Oroszország legyőzőjének Batukánnak vezérét, Mengu kánt is ámulatba ejtette a város csodálatos szépsége. "A krónikások "világ gyönyörének" az "orosz városok anyjának" nevezték Kievet. A városról mások is hasonlóképpen nyilatkoztak." 8/

"Dittmár Merseburgi püspököt a XI. század legelején annyira elbűvölte Kiev városa, hogy nyilvánvalóan tulzott adatokat közölt róla, mintha Kievben 400 templom és 8 vásártér volna." 9/

7/ Voronin: Ősi orosz városok "Kiev c. részről"
Budapest. 1947.

8/ Ugyanott

9/ Ugyanott

A XI. században amikor ünnepélyes szentbeszédet tartott egy alkalommal Ilarijon kievi metropolita, dicsérte a kievi uralkodó hercegeket, majd szavait így fejezte be: " Nem szégyen és ismeretlen földön uralkodtak, hanem az orosz földön és ezt tudja és meghallja a földkerekség minden tája." 10/

A város különösen I. Vlagyimir uralkodása idején /972-1015/ fejlődött sokat. A fontos kereskedelmi utvonalak itt találkoztak és ide érkeztek meg a sztyepék felől a karavánok is. A bizánci kereskedők a görögökhöz vezető víziuton keresztül jöttek Kievbe, de rajtuk kívül arabok és bolgárok is megfordultak itt. A nemzetközi kereskedelem ontotta Kievbe a távoli országok művészetének és iparának legkülönbözőbb termékeit. Kézműveseik híre a határokon tulra is eljutott. Vlagyimir halála után Kiev gazdagsága odavonzotta az orosz hercegeket. Később a széthuzás és a viszálykodás színhelyévé vált a város.

1169-ben a vlagyimiri herceg Andrej Bogoljubszkij serege elfoglalta a várost és azt alaposan fel is dulta. Ilyen körülmények között a város legyengült és így nézett a tatár támadás elé, amely 1240-ben érte el.

Kiev vezető szerepét magyarázza az a tény is, hogy itt volt a fejedelmi udvar összes adminisztratív és katonai apparátusával együtt. Kiev környékén, sőt magában a városban is gazdag hercegi és bojár udvarok épültek.

10/ Voronin: Ősi orosz városok "Kiev c. részről"
Budapest 1947.

Ugyanakkor egyházi szempontból központi hely volt, mivel itt volt a metropolita székhelye is. Azt a tényt, hogy egyházi központ volt, bizonyítja az is, hogy bizánci építészek emelték fel legszebb templomát a Szófia székesegyházat. A város gazdasági és kulturális életének is központja volt. Jogtudósok megalkották a Russzkaja Pravdát, amely a feudális társadalomra vonatkozó szigorú törvények gyűjteményét tartalmazta. A szellemi élet irányítói a középkori műveltségnek megfelelően főként a kolostorok lettek. Itt másolták a könyveket, festették az ikonokat és innen származott Oroszország első történésze is, Nesztor krónikás.

A XI-XII. századbéli Kiev nagy^ykulturáját és gazdasági színvonalát a későbbi régészeti ásatások során előkerült leletek is bizonyították.

A már korábban említett XIII. századba bekövetkezett tatár támadás rettenetes pusztítást okozott a városban, sőt már az 1169-es támadástól kezdve Kiev szinte sohasem tudja visszaállítani korábbi nagy hírnevét. Plano Carpini pápai követ, aki 1246-ban átutazott Kieven, ezt írja: "Amikor az orosz földön keresztül utaztunk a sztyeppéken, emberi koponyák és csontok mérhetetlen mennyiségét láttuk. Kiev azelőtt igen nagy és népes volt, ma pedig alig 200 háza van." 11/

Kiev nemcsak kulturális szempontból volt Oroszország központja, hanem a kereskedelmi életben is jelentős volt.

11/ Voronin: Ősi orosz városok "Kiev c. részről"
Budapest 1947.

Serkentőleg hatott a városfejlődésre az a tény is, hogy a fejedelmi adók Kievbe kerültek. Az adónak jelentős részét képezték a nemes prémek, a viasz és a méz. Főleg a Bizánc-cal folytatott kereskedelemben játszottak ezek az áruk szerepét. Bizáncon kívül kereskedelmi kapcsolatban állt Kiev jónéhány nyugat-európai várossal is. Így többek között: Prágával, Krakkóval, Regensburggal. Kiev kereskedelmi kapcsolatai az ország legtávolabbi részeire is kiterjedtek Halicstól- Novgorodig. "Meglátogatva Kievet számtalan idegen a következőket írta róla: Kievnek számtalan kolostora van, amely a felvilágosodás és az írástudás központja... de legalább ilyen jelentőségű Kiev mint kereskedelmi központ is." 12/

A városban látogató idegenek leírása alapján is megállapíthatjuk, hogy Kiev kulturális és gazdasági téren is jelentős volt a XI. és XII. század között. Kiev mellett a másik nagy fontosságú város volt Oroszországban a XI-XIII. század között Novgorod.

N O V G O R O D

A város "őse" feltehetően a tőle mintegy 3 kilométerre fekvő Rurikovó - gorodiscse - település volt. 882-ben Oleg csatolja ezt a területet a kievi államhoz. Ennek a helyére valamivel lejjebb épült Novgorod városa. A város jelentőségét ismét csak a földrajzi fekvés adta meg.

12/ Voronin: Ősi orosz városok "Kiev c. részéből"

Budapest 1947.

Ugyanis északról délre vezetett a hatalmas víziút egészen a görögökig. Ennek az utnak a kezdetén feküdt Velikij Novgorod. Novgorod feladata az volt, hogy a Baltikum felé vezető kijáratot ellenőrizze és azt gazdasági központtá fejlessze. Elsősorban mint nagy gazdasági központot tartjuk számon ezt a várost.

Novgorod teremtett kapcsolatot Oroszország és Nyugateurópa között. Északkal a Balti tengeren keresztül alakult ki a kapcsolat. A város kereskedelme, a moszkvai állam fejlődéséig jelentős szerepet töltött be, mint kereskedelmi központ. A XII. század elején a város már a Volhov mindkét partjára kiterjedt. Ez a század egyébként is fordulópontot jelentett a város életében. Az a tény, hogy a helyi bojárság kezébe ment át a hatalom, és függetlenné váltak a kievi származású fejedelmektől, döntő tényező volt. A fejedelmi család birtokait kisajátították. A század 30-as éveiben a város élete új korszakba lépett. A politikai igazgatásnak egy ekkor még másfejedelemségekben meg nem található formája jött létre, a feudális köztársaság. Ez az új igazgatási rendszer a következőképpen épült fel: élén a bojárság által megválasztott vezetőség állt, a helytartó, az ezredes és a püspök. Az ősi népgyűlés /vecse/ formálisan működött. A tényleges politikai vezető szerep a püspökök és a nagy bojárok kezében összpontosult. A bojárok közül is különösképpen a kereskedelemben érdekelt csoport pozíciói erősödtek meg. A politikai igazgatásnak ez a formája Novgorod fejlődését

kedvező irányba befolyásolta, de a lakosság feudális alávetése folytatódott, amiről a források is szólnak. "A bojárok hatalmas birtokokkal rendelkeztek, leigázták a parasztokat és kifosztották a lakosságot." 13/

A bojárok seregei az északi orosz földek nagy területein adóztatták a lakosságot egészen az Uralig és a Fehér tengerig. A piacra innen kerül el a nemes szörme és a lágy arany. Novgorodnak valódi hírnevet a kézműipar jelentett. "A XII. századból való lakóházak feltárásánál a régészek számos kézműves és iparos szerszámot, valamint egyéb készítményeket hoztak napvilágra." 14/

A XI-XII. században a novgorodi kereskedők kezdtek kereskedelmi kapcsolatokat kialakítani Skandináviával és a már korábban említett Hanza városok szövetségével is. A kereskedelmi kapcsolat kölcsönös volt, mert az itt említett országokba Novgorodból bőrt, prémet, viaszt, lent szállítottak, onnan viszont különféle szöveteket, fegyvereket, fényűzési cikkeket, ezüst pénzeket hoztak be. A XI. és XIII. század között Novgorod szerepe állandósult a Balti tengeri kereskedelmi forgalomban. A városba specializálódó kézművesek a jelzett nyerstermékek feldolgozásával foglalkoztak és a belső szükséglet kielégítésével munkaerejüknek csak egy részét kötötték le. Főtevékenységüket a külkereskedelemben

13/ Voronin: Ősi orosz városok Novgorod c. részről
Budapest 1947.

14/ Ugyanott.

szállításra kerülő termékek készítése jelentette.

A lakosság alsóbb rétege~~í~~ a szükségleti cikkeket szinte kizárólag otthon állította elő háziipari szinten, ami tehát arra utal, hogy a kereskedelem és az árutermelés nem érintette a lakosság szélesebb rétegeit. A fényüzési cikkek kettős célt szolgáltak. Egyrészt hivatva voltak kielégíteni a bojárság szükségleteit, másrészt külkereskedelmi eszközök voltak. A kereskedelem és az ipar minden esetben szoros kapcsolatban álltak egymással. Feltételezik egymást és kölcsönösen hatnak egymás fejlődésére. Ezzel magyarázható, hogy az iparágak viszonylag korán kialakultak. "Már a legkorábbi évkönyvek is említik az ács, kőműves, kádár mesterségeket, valamint a vászon előállító és feldolgozó iparágat." ^{15/}

A belső munkamegosztás fejlődését igazolja az a tény, hogy a kereskedők az Ivan na Okopah elnevezéssel céhbe tömörültek, a kézműveseknek tehát volt céhszerű intézménye. A XII. század elején a Torg és Jaroszlavovó - Dvoriscse a város legmozgalmasabb részeivel bővül, ahol a külföldi kereskedők házait is megtaláljuk. Novgorod a XIII. században kapcsolódott be a Hanza városokkal folyó kereskedelembe és Novgorodban a Hanzának háza is volt. A piacra kerülő áruk nagy részt a város által behajtott adókból és a bojároknak beszolgáltatott természetes járadékokból adódtak. A nyerstermékek a városi iparosokhoz kerültek feldolgozásra /bőrök, len, fonal/ több-

15/ Voronin: Ősi orosz városok Novgorod c. részről

nyire abból a célból, hogy mint készáru külföldre kerüljön. A kereskedelem szempontjából fontos volt a bőr feldolgozása, mert ezt a terméket sokféleképpen lehetett felhasználni. Mellette legalább ugyanolyan fontosságu volt a fegyverkészítő mesterség is. Az egyes iparágak csak lassan önállósultak. Ez abban nyilvánult meg, hogy Novgorod város részeinek és mezővárosainak kézművesei csak később válnak az iparág önálló mestereivé. Így tehát valóban igaz volt az a megállapítás, hogy "önálló ipari tevékenység a kievi állam paraszti gazdaságában nem volt nagyon jelentős".^{16/} Kereskedelmi szempontból a Moszkvai állam kialakulásáig mégis Novgorod volt a legjelentősebb város. A kereskedelemnek ebben a szakaszában elmondhatjuk, hogy a belső piacot tekintve nagyobb fejlődést nem látunk, mivel ez feltételezi a teljes munkamegosztást. Ez pedig csak később alakul ki, amikor a városban lakó iparosok már csak a megtanult iparággal foglalkoznak, más tevékenységet nem folytatnak mellette.

Novgorodot a tatár támadás sértetlenül hagyta, mivel a délkeleti mocsaras vidéken a tatárok nem tudtak a támadáshoz felvonulni. Ennek ellenére még¹sem mondhatjuk a város életét teljesen nyugodtnak. Északi határa ugyanis nyitva állt és a város gazdagsága vonzotta az idegeneket és a hódítókat. Itt elsőként kell megemlíteni a svédek, a német lovagrendet, de a szomszéd fejedelmek is támadások sorával próbálták fennhatóságuk alá vonni Novgorodot.

16/ Voronin: Ősi orosz városok Novgorod c. részről
Budapest 1947.

Novgorodhoz hasonló szerkezetű és kereskedelmi szempontból ugyancsak jelentős város volt

P S Z K O V

A város hatalmas erődjét egy keskeny mészkő földnyelven építették fel a Pszkov folyó torkolatánál, ez a földnyelv képezi a város legrégibb magvát. Nincs tudomásunk arról, hogy ~~ki~~ alapította a várost. A város helyzetét nagymértékben meghatározta az a tény, hogy Novgorodhoz közel esett. Kezdetben Novgorodtól teljes függőségben élt a lakosság. Novgorod csak a XIV. század közepén ismerte ~~fel~~ a város függetlenségét. Ez a magyarázata annak, hogy a társadalmi berendezése is hasonló volt Novgorodéhoz. Az éles ellentét a bojár kereskedők rétege és a város alsóbb rétegei között itt is megtalálható.

A pszkovi bojárok szinte kivétel nélkül egyben kereskedők is voltak. A bojár kereskedők fontosnak tartották az állandó kereskedelmi kapcsolatok kiépítését. Rendszeresen kereskedelmi tevékenységet folytattak Brémával, Rigával és Revallal, továbbá bekapcsolódtak Novgorod Kelet felé irányuló kereskedelmébe is. A pszkovi bojárság hatalma nem volt hasonlítható a Novgorodiékéhoz. Pszkov nem rendelkezett olyan nagy birtokokkal mint Novgorod, ennek magyarázata az, hogy Nyugaton a porosz határhoz volt közel, Keleten pedig Novgorod miatt nem tudott tovább terjeszkedni. A város koránt ~~sem~~

élhetett olyan nyugodt körülmények között, mint Novgorod, mivel határvárosként keskeny sáv formájában huzódott meg az orosz földek nyugati szélén. Állandó háborus fenyegetés félelmében élt. Emiatt a köztársaság szinte állandó jelleggel haditábor képét mutatta.

A XII. század második felében német kereskedők jelentek meg a Balti tenger partján, ahol telep és raktárhelyeket létesítettek. Fegyveres erővel is igyekeztek hódoltatni a környék lakosságát. Őket követték először a német lovagrendek, majd később a svéd lovagrend. Ezek sűrűn összeütközésbe kerültek Pszkovval és Novgoroddal. A Csud-tavi csata után azonban jó darabig mindkét város megmenekül a lovagrendek háborgatásától. Annak ellenére, hogy Pszkovot sűrűn fenyegette a háborús veszély, ez a tény előnyére is vált, mert a németek és a litvánok elleni harcban egyre jobban erősödött függetlensége. Így vált lehetővé, hogy 1348-ban Pszkov végleg kikerült Novgorod hatása alól. Ez nagymértékben elősegítette a város további gyors fejlődését, továbbá önállóságával jól kifejlesztett erődítmény rendszerével az orosz földek északnyugati határának egyik legfőbb védelmezője lett. Pszkov helyzetét meghatározta, hogy a Finn-öbölbe és a Balti tengerhez víziuton közeli kijárata volt.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a XIII-XIV. században a régi kereskedelmi kapcsolatok nyugati kapuján Novgorod és Pszkov tartotta a közvetítő vonalat. Kiev mint fejedelmi köz-

pont kiesett a forgalomból. Ezt a területet a XIV. században meghódították a Litván fejedelmek és ez a vidék a Dnyeper vidékével^a Lengyel, Litván állam hatáskörébe került. Önállóságát csak Novgorod és Pszkov tudta megőrizni és ezek az európai kereskedelmi kapcsolatokat tovább folytatták. Áruszállításaikat főleg saját gyarmat-területi természetes jövedelmei alkották. Itt különösen jelentős volt még az a tény, hogy Kievvvel szemben Novgorodot nem érintette a tatárok támadása. A tatár támadásnak alapvetően volt hátráltató hatása a kereskedelmi forgalomra nézve. Feltételezhető, hogy Novgorod és Pszkov mellett más városok is tovább fejlődhetek volna, ha hagyományos kereskedelmi utak lezárulásával a kezdeti fejlődési folyamat nem reked meg a munkamegosztás kezdetén. Ezek közül azok a városok mutatnak bizonyos fejlődést, amelyek részfejedelemségek központjai lettek. Ilyen városokként tartjuk számon Vlagyimirt, Rjazanyt. Ez a fejlődés azonban korlátozott és elszigetelt, mert nem kap elég ösztönzést munkamegosztásra. A tatár uralom a legsúlyosabb csapást a külkapcsolatokra mérte, ugyanis lehetetlenné tette már korábban Keletre és Nyugatra is kiépített rendszeres kereskedelmi tevékenységet. Mivel az orosz földeken kívüli államokban történő áruszállítás egyre kisebb méreteket öltött, ez lecsökkentette a belső felhalmozást, amelyet még a súlyos adók tovább akadályoztak. A bizánci és görög kereskedelem vonala megszakadt, az orosz földeken a keleti kereskedelmet azok a városok közvetítették, amelyek a Volga vidékéhez kapcsolódtak.

A keresztes hadjáratok megindulása és a szeldzsu törökök támadása nyomán a XIII. század második felében Bizánc és a közel-kelet régi forgalma hanyatlóban volt. A Volgát és a Kaspi tengert a tatárok zárták el a kereskedelmi forgalom elől. A Fekete tengeri útvonalon pedig Velence és Genova köztetíti a keleti árukat, mivel korábban is az olaszok itt a kereskedő kolóniákat hoztak létre. Ezen az útvonalon ez a helyzet egészen Afanaszij Nyikityin haláláig megmaradt.

III. fejezet

A kereskedelem fejlődése a központosított orosz államban a XIV. század végétől a XVI. századig

1./ Az orosz fejedelemségek egyesítésének politikai alapjai

Oroszországot a XI. század vége és a XIV. század között a feudális széttagoltság jellemezte, azaz több részfejedelemségre oszlott. Ez a széttagoltság mind külpolitikailag, mind pedig belpolitikailag nehéz helyzet elé állította az országot. Ez egyrészt elősegítette a fejedelmek belviszályát, másrészt sok nehézséget okozott a külső ellenség legyőzésében is. Ez, amint már az előző fejezetből is kiderült, a belső harcok mellett a nagybirtok kialakulásának, valamint a városok létrejöttének ideje. Azt is láttuk, hogy a városok azért játszanak kiemelkedő szerepet, mert az esetek többségében a fejedelmi birtok központját alkották, és mint ilyenek a környék igazgatásának is irányítói. Másrészt jelentősek voltak az ipar és a kereskedelem szempontjából is.

A XIV-XV. század lesz a központosított orosz állam kialakulásáért folytatott harc időszaka. Ekkor ugyanis létrejönnek azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik a feudális széttagoltság teljes megszüntetését. A XIV. század ele-

jén jelenik meg majd az a moszkvai fejedelemség, amely éles küzdelmet fog vivni a tverji, valamint a vlagyimiri fejedelemségekkel, amelyek maguk is a nagyfejedelmi hatalom megszerzésére törekedtek.

2./ Moszkva szerepe Oroszország politikai életében

Moszkva a XII. században a vlagyimiri fejedelemség területén jelentéktelen kis határváros volt. A Moszkva és a Nyeglina folyók összefolyásánál Kucska bojár birtokának területén alakult ki. A krónikában először 1147-ben tesznek említést erről a településről. A régészeti ásatások viszont jóval korábbi keletkezésre utalnak. " A XII. században Moszkva környékére sok nép gyűlt össze, akik a tatár dúlás veszélye elől menekültek ide. A tatárok a Moszkva környéki sűrű erdőkbe nem hatolhattak be. A Moszkva környéki néptömegek megnövekedése eredményezte, hogy Alexandr Nyevszkij fiai és unokái birtokukat kibővítették." ^{17/} Moszkva kiemelkedését több tényező is elősegítette:

a/ Ahogyan korábban Novgorod számára a földrajzi fekvés előnyt jelentett, ugyanugy a kedvező földrajzi helyzet Moszkva számára is biztosította a kiemelkedést és a vezető szerephez való jutását a többi fejedelemség között.

c/ Igen fontos körülmény volt az is, hogy Moszkva a kereskedelmi utak középpontjába került, mivel a Moszkva folyó

17/ Voronin: Ósi orosz városok Moszkva c. részről
Budapest 1947.

mentén az Okán keresztül egészen a Fekete tengerig el lehetett jutni.

c/ Moszkva lett a tatárok elleni harc középpontja is.

Moszkva mellett még egy másik fejedelemséget is meg kell említeni, amelynek az egyesítés és a kereskedelem szempontjából szintén előnyös fekvése volt. Ez volt a tverji fejedelemség. Az említett két fejedelemség /Moszkva és Tverj/ győztesen kerül ki a vlagyimiri fejedelemséggel folytatott harcból. A moszkvai nagyfejedelemség nagyfőjelentőségre ténylegesen akkor tett szert, amikor Ivan Danyilovics Kalita lett a nagyfejedelem. Az ő uralkodása idején /1325-1341/ Moszkva kezd kiemelkedni a többi fejedelemség közül. A krónika szerint: "Az ő idejében nagy nyugalom állt be az orosz földön és a tatárok is abba hagyták ellene a harcot." 18/

Kalita jó politikus volt és hamar felismerte, hogy az egyesítési törekvés nemcsak a világi uralkodónak érdeke, hanem az egyháznak is szüksége van az egységes orosz állam létrehozására. Az ő uralkodásától kezdve a politikai életben a világi uralkodó mellett az egyház is jelentős szerepet kap. Felismerte ugyanis, hogy az egyházi befolyás kedvezően hat a fejedelemre, mivel a fejedelemség megerősödését szolgálta. Éppen ezért, hogy az egyház kedvében járjon és a fejedelmi hatalmon belüli helyzetük szilárdságát bizonyítsa, számos

18/ Pankratova: Szovjetunió története 139. oldal

templom építéséhez járult hozzá Moszkva területén. Továbbá uralkodása idején az orosz metropolita székhelye Moszkva lesz. Politikai éleslátását bizonyította az is, hogy a tatárok felé is igyekezett békés politikát folytatni, amelyet vagyonának ilyen irányu felhasználásával biztosított, azaz hatalmas vagyonának jórészét arra használta fel, hogy az Arany Hordánál helyzetét megerősítse és erős támogatókat szerezzen. Ezt sikerült is elérnie, mert 1328-ban Tverj leverése után megkapja a nagyfejedelemi címet és a kán engedélyt ad neki arra, hogy egész Ruszban ő szedje be az adót és szolgáltatassa be azt az Arany Hordának. Természetesen a beszédett pénz egyrészét megtarthatta és ez lehetőséget adott neki arra, hogy birtokai egyrészét a többi fejedelem rovására kiterjessze. Ez a tény valóban azt mutatja, hogy az egyesítési folyamat, amely azután elvezet III-IV. Iván fejedelem tevékenységéhez, azaz az orosz központosítás végső befejezéséhez Ivan Kalitától indult el. Kalita tevékenységét tovább folytatják fiai Gordij és Kraszniy. A város fejlesztési tevékenységet is tovább folytatják. 1359-1389 között Dimitrij Ivanovics Donszkoj kerül hatalomra. Ő lesz Moszkva nagyfejedelme és sikerül a XV. század 60-as éveiben elismertetni a vlagyimiri nagyfejedelemségre való jogát is. 1375-ben Tverj is kénytelen elismerni Moszkva fennhatóságát. Már Dimitrij Donszkoj is törekszik arra, hogy más fejedelemségek is ismerjék el Moszkva vezető szerepét. Másik irányu törekvése az volt, hogy Oroszországot minél hamarabb megszabadítsa a tatár igrától. 1380-ban aratott kulikovói ütközet nemcsak

Oroszország számára, de Kelet-európa valamennyi népének a tatár igtól való megszabadulást jelentette. Már a XIV. század folyamán is az egyes orosz fejedelemségek között egyre szorosabb kapcsolat jött létre. Bár ez elsősorban gazdasági jellegű, mégis nagymértékben elősegíti, hogy kialakuljon az egységes orosz állam.

I. Vaszilij /1389-1425/ fejedelemsége idején Novgorod területének a moszkvai fejedelemséghez való csatolásával már erős, központosított államot mondhat magának. Bár megpróbálják felvenni a küzdelmet, többen a központosítással szembe, ennek ellenére ezt a folyamatot már nem lehetett megállítani.

II. Vaszilij /Vaszilij Tyomnűj/ uralkodása idején már több észak-keleti kis fejedelemség is kezdi elismeri Moszkva fennhatóságát. Most már problémát csak Novgorod jelent, mivel ez a fejedelemség önállóságát még most sem hajlandó feladni. 1456-ban II. Vaszilij hatalmas sereggel támadja meg Novgorodot, amelynek végeredménye az lesz, hogy egyezményt kötnek, és ennek értelmében Novgorod politikai önállósága nagymértékben korlátozódik. Ennek a területnek Moszkvához való csatolása majd III. Iván feladata lesz.

3./ Az egyesítés gazdasági alapjai

Gazdasági téren erre az időszakra továbbra is a zárt természetes gazdálkodás jellemző. Az árutermeléssel összekötött

pénzgazdálkodás csak a korszak végén jelenik meg. Még mindig előtérben áll az állattenyésztés és a földművelés. Emellett folyik a méhészkedés és a prémvadászat. Ezek a kereskedelem szempontjából fontos termékeket képeznek. Szabad parasztság már ekkor nincsen. Csupán a "fekete adozó"embereket ismerjük, akik fejedelmi fennhatóságok alá tartoznak és az északi-északkeleti területeken faluközösségekben éltek. Voltak magán földesuraktól függő termelők is, akik a majorságok földjeit művelik meg és szolgálják a földesur és környezetének eltartását, ezek voltak a holopok.

Mivel a földesuri osztály az orosz fejedelemségekben önkényesen bánhatott jobbágyaikkal, hogy a szökést megakadályozza, sajátos gazdasági formáját hozta létre a jobbágyok viszsztatartására. Ezt a "szerebró" /ezüstpénz/ kölcsönzésével érte el, amely szoros, függő viszonyt hozott létre. A falusi lakosság mindenütt földesuri fennhatóság alatt állt. Ez nem csak adózásban, hanem az igazságszolgáltatásban is megnyilvánult. Az uralkodó osztály ebben az időben több rétegre oszlik. A fejedelmek teljes joggal rendelkeztek. A rész-fejedelmek viszont, akik elvesztették önállóságukat birtokaikkal együtt egy erősebb fejedelem szolgálatába kényszerültek. A főurak, a bojárok mindannyian nagybirtokosok voltak. A legalsó réteget a közép és kisnemesek képezték. Ezeknek a neve "szabad szolga" volt. Vagyis szabadon választhatták meg, hogy melyik fejedelem szolgálatában akarnak állni, de azt bármikor szabadon el is hagyhatták.

A termelőerők fejlődését nagymértékben visszavetette a tatáruralom, mivel a tatárok egy-egy területet évenként többször is végig pusztítottak. Ez a magyarázata annak, hogy a kievi Oroszország, amely kelet-európai fejlődés élvonalában állt, most jóval elmaradt a nyugatabbra fekvő és a tatárdulástól kevésbé szenvedő országok mögött. A fejlődés a XIV. században tovább folytatódik és elsősorban a tatár pusztitástól teljes egészében megmenekült Pszkov és Novgorod játsza a vezető szerepet. Ezek a városok elsősorban kereskedelmi szempontból voltak jelentősek.

A XIV-XV. században a fejedelemségek központjaiban az ipar és kereskedelem fejlődésnek indult. A város a felesleges termékek eladásának központja. "Kutatások bizonyítják, hogy egyes iparosok e korban már nemcsak rendelésre, hanem piacra is dolgoztak. Áruikat ekkor azonban még maguk értékesítették." 19/

Kezdetben ezek a helyi alkalmoszerű piacok csak a fejedelmi székhely környékét vonzották. A kereslet és közlekedési nehézségei határt szabtak a piac bővülésének. Moszkva különleges helyzetét hatalmi pozíciói erősítették meg és fokozatosan vált a gazdasági élet központjává.

4./ Moszkva szerepe a gazdasági kapcsolatok fejlődésében

Iván Kalita a fejedelmi központtá vált Moszkvában elrendel-

19/ Pankratova: Szovjetunió története Bp. 1952.

te a kereskedelmi adók és vámok bevezetését. Az oklevelek tanúsága szerint a Moszkva környéki városokban mint például Dimitrov, Mozsajszk, Zvenyigorod, Kolomna átutazási vámot kellett fizetni. A kereskedelem szempontjából jelentős volt a Moszkva-Tverji egyezmény, mert ennek értelmében a moszkvai kereskedőknek engedélyezték a Tverjen keresztül vezető utak használatát. A tverji fejedelem köteles volt ezt nekik engedni. "Szabad utat engedni korlátok nélkül".^{20/}

Az orosz városok fejlődésével együtt fejlődött az ipar is, és erősödött az árucseré. Ezzel együtt létrejött a kereskedők rétege. A városokban ugyanis a kereskedők jelentős helyet foglalnak el. A krónika írók éppen ezért a kereskedőket nem is egy helyen vagyoni állapotukat illetően, a bojárok után emlegetik rangsorban. Ezt a tényt támasztja alá az 1365-ben "fekete halál" évében bejegyzett adat is. "... meghalt sok bojár és a városban érkező vendég, valamint sokan a szolgáló népek közül." ^{21/} A vendég "kifejezés" alatt kereskedőket értünk.

1379-ben a Moszkvába utazó fejedelemmel együtt bojárok, egyházi méltóságok és kereskedők is voltak. Ez is utal a kereskedők egyre jelentősebb társadalmi szerepére. Moszkva más városokból is magához vonzotta a kereskedőket. Ezt a fejedelem azzal érték el, hogy számos privilégiumot adtak az ott

20/ Ocserki Isztorii SzSzSzR XIV-XV. sz. SzSzSzR Ak. Nauk.
M-1 1955. 105. oldal

21/ I.m. 109. oldal

megtelepedő kereskedőknek. Moszkva mellett a XIV. században még jelentős kereskedelmi központ Tverj, amely kelettel és nyugattal állandó kereskedelmi kapcsolatban állt. Litván kereskedők rendszeresen felkeresték a tverji fejedelemség különböző városait, így például Tverjt, Kasint, Gorodokot, valamint Rubcovot. Viszont a tverji kereskedők is állandó jelleggel eljárak Szmolenszkba, Vityebszkbe, Vjazmába, sőt Kievbe is. Átutaztak sűrűn Polockon és a nyugati Dvinán is. Kieven keresztül egészen a Krimig eljutottak. Tverj és a többi hozzátartozó városok is jelentős kereskedő réteggel rendelkeztek. Ezt példázza a későbbi fejezetben említésre kerülő Afanaszij Nyikityin tverji kereskedő utja is, aki árujával eljutott a "három tengeren" keresztül Indiába.

A kereskedelmi tevékenységből a világi hatalom mellett az egyházi is rendszeresen kivette a részét. A kereskedelem bázisai a kolostorok voltak. Éppen ezért a kolostorok speciális fejedelmi jogokat élveztek. A XV. század utolsó negyedében a Blagovescsenszkij székesegyházhoz tartozó kolostor, amely Novgorodban található, rendszeresen folytat kereskedelmi szállításokat a Volgán lefelé és felfelé Nyizsnyij Novgorodból. Ugyancsak nagykereskedelmi központ volt Bőloózeró, amelynek piacára a legkülönbözőbb kolostorokból szállították az áruk egész sorát. Így például a Troice Szergijev, Szimonov, Andronyikov, Boriszoglebszkij kolostorok voltak a legnagyobb szállítók.

A kereskedelmi és pénzviszonyok a falusi életbe is behatoltak. S ha lassan is, de a falu is bekapcsolódott a kereskedelembe. A fejedelmi adománylevelek, amelyek vám és adómentességet biztosítanak a kolostoroknak, említést tesznek olyan parasztokról, akik az általuk sült kenyeret vámok lefizetése nélkül szállították a kolostorok hajóin.

A belsőkereskedelem mellett az orosz fejedelemségek külkereskedelmi kapcsolatai is fejlődtek. Állandó jelleggel folyt a kereskedelem kelettel is. Ebből a szempontból fontos volt a volgai víziút. Ennek jelentőségét legelőször a novgorodi bojár kereskedők ismerték fel és igyekeztek azt kihasználni. 1375-ig a folyami kalózok egészen kazányig eljutottak. Nem egyszer az orosz kereskedőket is megfosztották áruiktól. Ebben az időben a kereskedők tevékenysége sok kockázattal járt. Novgorodban például egész kereskedő testület létezett. Mivel a kereskedelmi szállítás nagyon sok veszéllyel járt, és nemegyszer a kereskedőknek saját erejükből kellett megvédeni a vagyonukat, azért, hogy elkerüljék a kifosztást, hatalmas karavánokba tömörültek. Minden esetben a karaván egy vezetőt választott, aki a többiek által elismert és köztiszteltben álló kereskedő volt. Ő képviselte társait hivatalos ügyekben és egyben intézte a karaván anyagi ügyeit is. A karavánon belül kisebb csoportokat alkottak, amelynek alapját vagy az ismeretség, vagy az a tény, hogy földiek voltak képezte, de szokásban volt az is, hogy az azonos árukat szállító kereskedők tömörültek egy csoportba.

A Volga mentén nagy kereskedő hely volt Kazány, ahol több alkalommal vásárt is tartottak. Ide utaztak évente az orosz kereskedőkön kívül a keleti országok kereskedői is. A volgai víziút tehát a Kelettel folytatott rendszeres kereskedelem állomáshelye volt. Nem véletlen, hogy Afanaszij Nyikityinnel együtt Asztrahányból Derbentbe bokharai kereskedők utaztak. Az orosz áruk így Szamarkandba is eljutottak. A kortárs szavával: " a város bővelkedik különböző árukban, amelyeket más országokból szállítanak ide..." 22/

A külforgalom áruira jellemző, hogy a tatároktól bőrt, vásznat szállítottak, Kinából a legjobb minőségű selymet. 1475-ben a moszkvai követek Tavrizba is eljutnak. A keleti kereskedők elsősorban a központi orosz városokban jelentek meg. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a halicsi fejedelem Jurij Dimitrijevics a XV. század első felében pénzkölcsönt vett fel a keleti kereskedőktől. Az orosz kereskedők a Krim déli partján elterülő genovai és velencei kolóniákkal is kapcsolatban voltak. Elsősorban Kaffával és Szurozzsal. Szurozsba és Kaffába az ut Moszkvából vezetett Rjazanyon át és a Don mentén az Azovi tengeren és a Krescsenszkij tenger szoroson, végül a Fekete tengeren. Ezen az utvonalon utazott 1389-ben Pimen metropolita Konstantinápolyba. Konstantinápolyban volt orosz kolónia az Arany Szarv öböl kikötőjének közelében. 1475-ben Kaffát elfoglalták a törökök,

22/ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV-XV. sz. SzSzsZR Ak. Nauk.
M-1 1955. 113. old.

amely az Azovi-Don kereskedelmi ut hagyományos forgalmát akadályozta.

A török támadás sok gazdasági nehézséget okozott, de az orosz területek tovább folytatták a kereskedelmi tevékenységet. A beviteli áruk különböző selymek, gyapjuszövetek, bors, szappan, gyöngy és drágakövek voltak. Délre szállították Oroszországból a vadász²³solymokat, róka, coboly, valamint mókus prémeket.

A XV. században Észak-kelet Oroszországban mintegy 78 város volt. A források igen éles szociális tagozódásról beszélnek Oroszország városaiban. A moszkvai kereskedők két testületet alkottak. A szurozsánok a posztó kereskedők testületét alkották, a másik csoport tagjai selyemszövetekkel kereskedtek. A kulikovói ütközetet leíró évkönyv például jelentős és jólismert dinasztiaikról tett említést, akik kereskedéssel foglalkoztak. "... a felsoroltak mind jelentős kereskedő családok képviselői, akik között ott találjuk a Szalareveket, Ontonovokat és a Veszjákovokat... jelentős moszkvai kereskedők közé tartoztak a Jermolinok..." ^{23/}

A posztó- és selyem-kereskedők segítségével a halicsi fejedelem Jurij Dmitrijevics a XV. század elején ki tudta fizetni tartozásait az Arany Hordánál. A tekintélyes moszkvai kereskedők, mivel nagy vagyonnal rendelkeztek, a városokban

23/ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV-XV. sz. SzSzsZR Ak. Nauk
M-1. 1955. 113. oldal

módjuk nyílt új épületek létesítésére. A kereskedelmi forgalom az orosz kereskedők számára ugyanis jelentős mennyiségű pénzt hozott. III. Iván 1475-ben keletkezett oklevelében erről a következőket találjuk: "... Kaffában az orosz kereskedőktől több ezer rubelt raboltak el." ^{24/} Így tehát érthető, hogy vagyonuk egyrészét építkezésekbe fektették. Templomokat és lakóházakat építtettek. III. Iván uralkodásának kezdetén a városok egész sorában folytak az építkezések, amelynek anyaga már többnyire kő volt, a hagyományos fa házakkal szemben. "Az építkezők között említik: Jermolint mint vállalkozót és szállítót. Hovrin az 1450-es esztendőben saját maga és házanépe számára kőből templomot emeltet Moszkvában, később pedig emeletes házat építtetett saját magának." ^{25/}

A moszkvai kereskedők /gosztyi-szurozsánye/ ingatlan vagyont szereztek és földbirtokossá váltak, bojárokkal kerültek rokonságba. Nagy vagyonaik lehetőséget adtak arra, hogy bojár családokba beházasodjanak. Így maguk is lassanként átkerültek a bojárok rétegébe, de fejedelmi adományozás útján is jutottak jelentős birtokokhoz. A kereskedők felsőrétege nagy politikai privilégiummal is rendelkezett. Ezek igyekeztek megnyerni a városok kereskedő, iparos rétegét, akiket ügyleteik lebonyolításához szolgálatukba állítottak.

24/ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV-XV.sz. SzSzsZR Ak.Nauk
M-1 1955 105.oldal

25/ Voronin: Ősi orosz városok Moszkva c. részről
Budapest 1947.

5./ Moszkva politikai és gazdasági szerepe III. Iván
uralkodása idején

Az orosz föld központosítása III. Iván uralkodása alatt fejeződik be. Az egyesített orosz birodalom fővárosa Moszkva lesz. A központosított orosz állam a feudális társadalmi rend érdekeit szolgálta. Az új állam alapját a nagyfejedelmi szamogyerzsavie, az egyeduradalom alkotta.

III. Iván az egyesítés során Novgorod csatlakozását is igyekezett rendezni. Ezért támadást indított Novgorod ellen és ennek eredményeképpen Novgorod kénytelen volt békét kérni és a III. Iván által diktált béke feltételeket elfogadta. Ezzel Novgorod is Moszkva fennhatósága alá került, sőt 1472-ben ^aKáma vidékét is Moszkvához csatolták. Ezzel megnyílt az út az Ural mögötti területek megszerzésére is.

III. Iván központosította a közigazgatást és a nemességet, mint katonai rendet szervezte meg. Az orosz nemesség nem volt azonos a nyugateurópai értelemben vett nemességgel. Oroszországban a nemesség más jogi szabályozás alatt állt, mint az akkori európai nemesség. Itt ugyanis az örökletes birtok mellett kialakult és általánossá vált a szolgálati birtok. Ez személyhez kötött és csak a birtokos haláláig, vagy katonai szolgálatának megszűnéséig tartott. Ezt a szolgálati birtokot nevezzük pomesztyének. Az orosz nemesek ilyen szolgálati birtokot elsősorban a katonai szolgálat idejére kaptak. Így éledt ujja Oroszországban a nemességnek

egy sajátos formája, az úgynevezett szolgáló nemesség. Birtokaik szolgálati érdemeik szerint növekedtek, vagy csökkentek.

III. Ivánnak a központosításban nagy segítséget jelentett Moszkva központi fekvése és az, hogy itt vezetett kerestől a kereskedelmi és közlekedési főútvonal. Jelentős előnyt biztosított számára az is, hogy a bizánci hagyományokat orosz viszonyokra alkalmazta. Önálló kezdeményezései is sok segítséget biztosítottak számára. Különösen az állami élet szervezése területén voltak ezek jelentősek. Neki köszönhető az is, hogy Oroszország Nyugateurópa számára ismertté vált. III. Iván mint erőskezű uralkodó megtudta találni annak a módját, hogy a bojárok tanácsát saját céljaira felhasználja. Az egységes állam létrejötte szükségessé tette a jogi viszonyok rendezését is. A XI-XIII. században használt Ruszkaja Pravda már elavult. III. Iván kidolgoztatta az új törvénygyűjteményt, amely 1497-ben készült el, Szugyebnyik címmel. A jogszokások írásba foglalása elősegítette az államigazgatás központosítását. Az egyházi életben napirendre kerülnek azok a kérdések, amelyeket Nyugateurópában majd csak a reformáció old meg. Így az egyház függetlensége a világi hatalomtól, az egyházi birtok átadása az állam részére, amelynek mértékét mindenesetben az állam érdekei határozták meg. Külpolitikailag legfontosabbnak tartotta azoknak az orosz területeknek a visszahódítását, amelyek időlegesen litván kézre kerültek. Erre

az ország gazdasági élete szempontjából volt szükség. A centralizált orosz állam létrejöttét a kultúra, a művészetek és a tudományágak fejlődése is elősegítette. III. Iván halála után 1505-ben III. Vaszilij kerül hatalomra /1505-1533/. Folytatja apja politikáját és Moszkva számára megszerzi Pszkov és Rjazany területét is. Ennek a két területnek Moszkvához történő csatolásával a részfejedelemségek végleg megszűntek. Vaszilij halála után fia IV. Iván kerül a trónra /1533-1583/, akinek uralkodása átvezet a soknemzetiségű orosz birodalom kialakulásához. És egy új korszakot is jelent Oroszország történetében.

Moszkva XIV. század vége felé kialakult városképének központjában a Kreml állt. A Kitájgorod és a Bjelüjgorod, valamint a Szkorodon védő falai övezték a várost. A diszes tér /mai nevén Vörös tér/ volt lényegében a moszkvai főpiac területe. A Bjelüjgorod volt a kereskedő és iparos lakosságé. Az előbb említett piacon rendszeresen jelentek meg kereskedők külföldről is, ahol sokfajta áru cserélt gazdát. A Moszkva folyó kanyarulatában a cári birtokon kívül még békés tatár településekkel is találkozunk, akik a Nogajszikij udvarban rendszeresen kereskedtek lovakkal. A kereskedelem nyomait a város utcái is sokáig őrizték elnevezéseikben. Az utcák jórésze különböző foglalkozások nevét viselte. Akkoriban szokás szerint az azonos foglalkozást űző iparosok általában egy utcában telepedtek le. "A város egész jellegét és negyedeinek elnevezését maga az élet adta. Mjasznickaja /mé-

száros/, Bronnaja /páncélos/, Chamovnyiki /hámosok/, Gonsari /fazekasok/, Kusecsnaja /ágyusok/, Kadasi /kádárok/ elnevezésekkel találkozunk." 26/

Ezek az elnevezések és foglalkozások a város bonyolult kereskedelmi kapcsolataira is rámutatnak. Általában az egész városrész a XVII. században kereskedelmi jelleget öltött. Ma már tulajdonképpen ez Moszkva jelenlegi utcáinak aszfaltja alá került. A régészeti megfigyelések a régi Moszkva sok emlékét hozták felszínre. Így például a Bjelülgorod falainak maradványát, korsók és balták maradványait, valamint jónéhány lakóház maradványát tárták fel.

Már III. Iván is a kereskedelem fejlesztése érdekében tehetős novgorodi családokat telepített be Moszkvába. Elsősorban azokat a kereskedő családokat, akiknek korábban Novgorodban kereskedelmi ügyekben vezető szerepük volt és irányították a nyugat Európával létrehozott kereskedelmi kapcsolatokat is. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy Novgorod egyszeriben elveszti korábbi jelentőségét a kereskedelemben. Elsőrendű közvetítő szerepét csak az Arhangelszki kikötő megnyitása szorította háttérbe a XVI. század végén. Különböző külföldi kereskedők voltak Novgorod rendszeres partnerei a XVI. század folyamán. Első helyet foglaltak el közöttük a flamandok és a litvánok. A szomszédos városok közül, amelyek Novgorod közelében terültek el, fontos helyet foglalt el Beloózero. Összekötő kereskedelmi pont volt, ugyanis Novgo-

26/ Voronin: Ősi orosz városok Moszkva c. részről
Budapest 1947.

rod és Oroszország Észak-keleti részei között. Oroszországnak ezen a területén rendszeresen tartottak vásárokat, ahol nemcsak a novgorodi kereskedők, hanem más városok kereskedői is megjelentek. Sőt a kolostorokból is elhozták a különböző árukat, hogy itt beszerezzék a különféle termékeket, amelyekre nagy szükségük volt.

A XVI. században a Novgorod körül kialakult települések is kezdtek kereskedelmi tevékenységet folytatni. A moszkvai kormány féltve saját kereskedelmi jelentőségét, valamint tartva attól, hogy a kereskedelmi csomópontok megszáporodásával nehéz lesz az adók behajtása, 1497-ben a környező települések és Novgorod között betiltotta a kereskedést.

1510-ben II. Iván Pszkovból is betelepíti a kereskedő családok nagyrészét a moszkvai állam belsejébe. Mindazok az előnyök és kiváltságok, amelyeket eddig a pszkovi kereskedők élveztek most a moszkvai kormány kezébe kerültek. Ennek ellenére kereskedelmi szempontból a város jelentősége továbbra sem csökkent. Ugyanis az áruk nagyrésze, amely Novgorodból került ki, Pszkovon is keresztül kellett menjen. Ez azzal magyarázható, hogy Pszkov három uttal is rendelkezett a szállításokra. Az első Ivángorodig vezetett, a második Rigába, a harmadik pedig Litvániába. A legnagyobb számmal a külföldi kereskedők között a Litvánok voltak. Főleg mézet és viaszt vásároltak innen. Ez a két

termék ugyanis elsősorban Pszkovból került ki. Mivel Oroszország minden részéből ide szállították az árut, itt összegyűjtötték és innen ment azután Rigába, ahonnan Európa minden részébe tovább jutott.

A XV. században Moszkvában sok európai kereskedő gyült össze, főként németek, lengyelek azzal a céllal, hogy értékes prémeket vásároljanak. A prémek első helyen álltak a moszkvai kereskedelemben. A szőrme kereskedés az ugynevezett Gosztyiniüj dvorban folyt.

A XVI. század elején hatalmas kőépület volt ez, amely kereskedőcsarnok szerepét töltötte be. Kereskedés szempontjából Moszkvában a tél volt a legfontosabb időszak. Télen a szánon közlekedhető utakat választották. Természetesen nem egyszer a természeti erőkkal is meg kellett küzdeniük. A téli uton való közlekedés lényegesen gyorsabb volt annak ellenére, hogy a hóviharak és a kemény fagyok sokszor okoztak súlyos és komoly nehézségeket. Kontarini amikor Perzsiából utazott haza Moszkván keresztül, feljegyzéseiben a XV. század második felében a következőket írta: "... télen az oroszok egylovas szánon közlekednek, amelyen nagyon könnyű szállítani nagy terhet is, nyáron ez az ilyen módon történő szállítás nagy nehézségekbe ütközik a nagysár, valamint a kátyus utak miatt." 27/

A XVI. században a külföldi kereskedőnek engedélyt kellett

27/ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo Goszudarsztva v XVI-XVII sztoletijah Sz.P.B.1889. 8. old.

kérni arra, hogy Moszkvában értékesíthessék áruikat. Minden kereskedőnek, aki bármilyen árut behozott Moszkvába, azt először be kellett mutatni a vámon, ahol részletes leírást készítettek az árukról és értékelték azokat. Az áruk ezt követően a nagyfejedelem színe elé kerültek, akinek előjoga volt arra, hogy közülük azokat, amelyekre igénye volt kiválassza. Addig a kereskedő nem kapott árusításra jogot, amíg a fejedelem részére az árukiválasztása meg nem történt. Ezzel azt érték el, hogy a kereskedők jórésze Novgorodba utazott, mert ott nem voltak érvényben ezek a szabályok. Moszkvától észak-keletre a XVI. század első felében Dimitrov is vásáros hely volt, ahonnan víziút vezetett a Volgához. Többek között Dimitrov volt a halkereskedés központja, amely azért jelentős, mert a középkorban a hal fontos élelmезési cikk volt. De legalább ilyen lényeges termékek voltak a kenyér, a só és a szarvasmarha. A legnagyobb halpiac a Sekszna folyó torkolatánál volt, ahol összejöttek mindazok, akiknek nagyobb mennyiségű halra volt szükségük. Ezek elsősorban a kolostorok képviselői voltak, valamint a parasztok részére vásárló kereskedők. Észak-kelet Oroszországban Vologda és Usztjug voltak jelentős kereskedelmi központok. Elsősorban prémekkel folyt a kereskedelem. Beloózeroból viszont kenyeret és különböző termékeket hoztak cserére bőrért, vagy nemes prémért. "... többek között a Kiriló-Beloózerszki kolostor minden évben küldött Usztjukba árukat, elsősorban bőroket..." 28/

28/ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo Goszudarsztva v XVI-XVII sztoletijah Sz.P.B.1889.8.old.

A kereskedelmi viziut Usztyugtól Holmogorig a Dvinán vezetett keresztül. Holmogorban a XV. század elején rendszeresen tartottak vásárt és főleg prémekkel kereskedtek. Az iparosok Holmogorból az Északi tengerig mentek, keresztül utaztak Mezenyen. Majd kijutottak a Pecsoráig és elhajóztak egészen az Obig, valamint az Irtisig. Ez az út sem volt teljesen veszélytelen és nehézségektől mentes. A kereskedők az itt lakóktól prémet, rozmárfogat cseréltek saját áruikért, mert ezek az áruk érdekelték a nyugati felvásárlókat.

Voltak olyanok is, akik a távoli vidékekről ritka madarakat hoztak, valamint bőrt és szőrmét a Szamojédek földjéről. Erről tanuskodik IV. Iván 1547-ben készült feljegyzése, itt a következőket olvashatjuk: "A Szamojédok Lampojszba utaznak azért, hogy az oroszokkal kereskedjenek." 29/

A XVI. században ugyancsak jelentős kereskedővárosokat találunk a Volga medencéjében, amelyek különösen a század elsőfelében játszottak nagy szerepet a kereskedelemben. Ilyen városok voltak Jaroszlavl, Nyizsnyij és Balahna. A Jaroszlavi terület a gabona termelés szempontjából volt jelentős. Itt jó minőségű kenyeret lehetett felvásárolni. Nyizsnyijben és Balahnában rendszeresen volt piac. Ezt abból is tudjuk, hogy a perejaszlavli Danyilov kolostor erre a piacra kapott engedélyt adómentes szállításra. A szőrméken kívül más termékekkel is kereskedtek, így többek között a bokharai selyemszövettel. Írások is tanúsítják, hogy a XV. században orosz kereskedők utaztak Kazányba. 1461-ben ugyanis a metro-

29/ N. Kosztomarov: Ocserk torgovli Moszkovszkogo Goszudarasztva v. XVI-XVII sztoletijah Sz.P.B.1889. 9.old.

polita kéréssel fordult a kazányi cárhoz, amelyben:

"... ő pártfogását kéri saját emberei számára, akik Kazányba árukkal érkeznek és emlékezteti a cárt, hogy ő mindig jóindulatu volt az orosz kereskedők iránt, akik Kazányba jöttek kereskedni." 30/

Az irás bizonyítja, hogy a tatárokkal való kereskedés nem mindig volt veszélytelen vállalkozás. De más esetekről is tudunk, amikor a kereskedők életükkel fizettek vállalkozásukért. "Az 1523-as évben Kazányban sok orosz kereskedőt megöltek." 31/

Ennek ellenére az oroszok rendszeresen folytatták a kereskedelmet az ázsiai területekkel. Többnyire szörmeáruféleségeket szállítottak oda az orosz kereskedők, tőlük pedig lovakat kaptak. A tatárok rendszerint csere kereskedelmet folytattak az oroszokkal, de bizonyos árukat már pénzért árultak. Barbaró tudósítása szerint só is hoztak Asztrahányból.

"A XV. században az oroszok a Volgán keresztül Asztrahányba mentek sóért." 32/

Tudomásunk van róla, hogy a XV. század végén Moszkva és Asztrahány között rendszeresen közlekedtek karavánok, amelyeknek utközben sok nehézséggel kellett megküzdeniük. Nem

30/ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo goszudarsztva v.XVI-XVII.sztoletyijah Sz.P.B.1889. 11.old.

31/ Ugyanott 11. oldal

32/ Ugyanott 11. oldal

véletlen, hogy a kereskedők áruszállításaikat igyekeztek arra az időpontra tenni, amikor az asztrahányi kán a moszkvai nagyfejedelemnek különféle ajándékokat küldött. Az ajándékokat vivő követeket fegyveres kísérettel indították. Ezekhez csatlakoztak a kereskedők a biztonságos utazás érdekében. A karavánok rendszerint a Volga jobb partján haladtak, hogy a tatár Arany Horda támadását valamilyen módon elkerüljék. A legveszélyesebb hely a tatár támadások szempontjából a Volga és a Don kanyarulata volt, de a doni kozákok is rajta csaptak a Volgán utazó kereskedőkön.

A rossz utviszonyok, a szabadba való éjszakázás, az áruk biztosítása a letelepedett karaván védelmének megszervezése nagymértékben nehezítette a kereskedők útját. "A végtelen sztyeppén ugyanis semmi mást nem lehetett látni a tevéken, elkallódott lovakon, vagy tatárokon kívül." 33/

Igy írta le nekünk ezt egy utazása alkalmával a szemtanú Kontarini, aki Moszkvába utazott a karavánnal.

A XV-XVI. században Asztrahányban rendszeresen tartottak vásárokat, ahova minden alkalommal Perzsa és Örmény kereskedők jöttek. Asztrahány jelentette a keleti áruk legfontosabb piacát Velence számára, de a Volga vonalán is innen jött a selyem Novgorodig. Emellett még másik két fontos kereskedelmi utvonat is létezett Oroszország számára. Az

33/ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo goszudarsztva v.XVI-XVII.sztoletyijah Sz.P.B.1889.12.old.

egyik utvonal délre vezetett az Azovi tengerig. 1499-ben még egy szállításra alkalmas folyót használtak fel, ez volt a Mecse folyó. De kereskedelmi szállításokat lehetett lebonyolítani a Dnyeperen keresztül is. Ez az út veszélyesnek volt mondható, hiszen a tatár támadásoktól itt is tartani kellett.

Novgorod egyesülése után a Hanza városok kereskedelmi tulajutott virágkorán, már nem játszottak olyan szerepet az orosz kereskedelmi életben, mint a korábbi századokban. Ennek az volt az oka, hogy a XVI. században az európai kereskedelem súlypontja a Földközi tenger és a Baltikum térségéről az Atlantikumra helyeződött. A török birodalmat megkerülve az angolok a XVI. században keresték az Indiába vezető szárazföldi utat.

6./ A kereskedelem szintere és formái a XV-XVI. században

A városi kereskedelem központjai a poszádok voltak. Ezek a városok körül kialakult települések a kereskedők és kézművesek lakóhelyei voltak. Ezekben a poszádokban kereskedelmi intézményeket is hoztak létre. Ilyenek voltak /gosztyinnüje dvorü/ azaz vásárcsarnokok, valamint a poszádokban a kereskedők számára biztosított egyéb szálláshelyek. A vásárcsarnokok az áruikkal ideutazó, valamint az áruikat innen elszállító kereskedők részére létesültek. Az árukat többnyire csak nagytételben adták el. Minden negyedben, ahol

piac is volt kötelezővé tették vásárcsarnok létesítését. Ennek nagysága attól függött, hogy a kereskedelem a városban milyen szerepet töltött be. Ezek a csarnokok széles udvarok voltak tetővel és kapukkal, kerítéssel körülvéve. Az udvar közepére helyezték a vámházat és azokat a kis házakat, amelyekben az ide érkező kereskedők megpihentek. Ezek mind hosszúságukra, mind szélességükre nézve különböző méretűek voltak. Az áruk számára vermeket készítettek tárolás céljából. A lovakat pedig pajtákban helyezték el.

Mivel az áruk nagyrészt értékes szörmék képezték, így azokat külön erre a célra készített tartókba őrizték. Ezek a tartók különböző méretűek voltak és mindegyikre rá volt írva annak az árunak a megnevezése amit az tartalmazott. A szörme tárolásán kívül még a különféle selymek, festékek különböző posztó féleségek számára is voltak tárolók. A doboznélkül érkező árukat azonnal tartó rudakra helyezték. A nagyobb tömeget alkotó árukat mint például sót, halat és bőrféleségeket külön erre a célra épített hombárokba helyezték, ha az áru tulajdonosa lezárható, tároló bódéval nem rendelkezett. A vásárcsarnokok ugyanis tároló bódékkal is fel voltak szerelve. A bódékhoz a kereskedők lakatokat kaptak és áruikról maguknak kellett gondoskodni, azaz saját maguk voltak kötelesek őrizni. A vásárcsarnokok felügyelőire hárult az a feladat, hogy az ideérkező kereskedőktől a különböző helységekért járó használati díjat rendszeresen beszédték. A vám mértékéről tájékozódhatunk:

"... Novgorodban a XVI. században a felügyelők két altünyt szedtek be fejenként a kereskedőktől, az áru értékétől függően a helységek használatáért pedig tíz pénzt szedtek be, ugyancsak fejenként." ^{34/} A bódékért és különböző helységek használatáért kért összeg városonként változott. Az ideérkező kereskedők közül azoknak, akik nem rendelkeztek a vásárcsarnokban hellyel nem volt joguk kereskedni a városban áruikkal. A távolsági kereskedők áruikat hajón, kocsin vagy szánon hozták, az áruikat kötelesek voltak egészben, egytételben eladni. Ennek ellenére a vásárcsarnokban ugynevezett átmenő vámot kellett fizetniük. Az ilyen kereskedőkre különböző helyeken más, más szabályok voltak érvénybe.

A legnagyobb helyi kereskedelmet az üzletsorokban bonyolították le, ezek különösen a nagyvárosokban voltak jelentősek. A városokban minden áruféleségnek megvolt a maga üzletsora. Korábban minden kereskedőnek joga volt szabadon árulni és bódét tartani, amiben áruit tartotta. A kereskedő berendezések a vásárcsarnokban és az üzletsorokban is ugyanazok voltak. Raktárak, pultok, polcok és asztalok. A városok vámját a kincstári emberek szedték be. De a kolostorok is szedhettek vámot vásárhelyeiken. Egységes vámszabályzatot csak a XVII. században szerkesztettek a kereskedelem irányítására.

34/ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo goszudarsztva v.XVI-XVII.sztoletyijah Sz.P.B.1889.146.old.

IV. fejezet

A kereskedelmi utvonalak a XV-XVI. században

Az orosz városok fejlődése elősegítette az ipar és a kereskedelem további fejlődését. A kereskedőket már a X. századtól a legkülönbözőbb jogok illették meg, de ekkor még egységes rendet nem alkottak. A XV. századtól kezdve azonban kialakulnak a kereskedő céhek, azaz a kereskedők rendje.

Oroszország külkereskedelmének fejlődése szoros összefüggésben állt az ország árutermelésének fejlődésével.

Moszkvában tudjuk, hogy a XIV-XV. században egész kereskedő központok voltak, amelyek mindég valamelyik templommal álltak kapcsolatban. A kereskedelmi ügyek lebonyolítását ugyanis mindig egy-egy szent ünnepének és megtartásával kapcsolták össze. A kolostorok^{nak}, valamint a templomoknak ugyanis külön engedélyük volt a kereskedelemre. Tudták, hogy az egyházi ünnepek alkalmával mindig nagyobb tömeg gyűlik egybe és a templom előtti téren ezt a kedvező alkalmat felhasználva tartották meg a vásárokat.

Mivel a kereskedelmi szállítás még ebben az időben is nagyon sok veszéllyel járt, tudomásunk van róla, hogy a moszkvai nagyfejedelemtől a kereskedő testületek különböző privilégiumokat kaptak. Hiszen nem egyszer saját erejükből kellett megvédeniük saját vagyonukat. A kereskedelmi forga-

lom az oroszkereskedők számára jelentős mennyiségű pénzt hozott. Ezt a tényt bizonyítja III. Iván 1475-ben keletkezett oklevele, amelyben a következő utalást találjuk: „Kaffába^{ny} az orosz kereskedőktől többezer rubelt raboltak el.” 35/

Az utazásra nyáron általában továbbra is a víziutakat használták, míg télen a szánon közlekedhető utakat választották. Amikor a XV. század második felében Kontarini Perzsiából utazott haza Moszkvát keresztül, ezt írta feljegyzéseiben: „... télen az oroszok egy lovas szánon közlekednek, amelyen könnyű viszonylag nagy terhet is szállítani, nyáron ugyanis ezen az uton közlekedni nehezebb a sár miatt és a kátyúk miatt.” 36/ Ugyancsak az ő leírásából tudjuk, hogy a téli uton való közlekedés a hóviharak és kemény fagyok okozta súlyos nehézségek ellenére is lényegesen gyorsabb volt mint a nyári utazás. Mintahogy azt is tőle tudjuk, hogy a XV. században is a volgai út volt az egyik leggyakrabban használt utvonal a kereskedők részéről, annak ellenére, hogy viszonylag veszélyesnek számított a rablások miatt.

A XV. században a kereskedelmi utak már nagyon fontos és jelentőségteljesek voltak úgy a szárazföldön, mint a folyókon. A folyók elsősorban a tavaszi és nyári időszakban töltöttek be jelentős szerepet. Az Észak-keleti fejedelemségekben döntő jelentőségű volt a Volga Oka medencéje. A keleti

35/ A.M.Oszipov: A.Nyikityin i ego vremja M.1951. 56. oldal

36/ Ugyanott.

piacok felé vezettek Szarájba, Kaukázusba, Közép Ázsiába, vagy Perzsiába. Az Okán keresztül ugyanis kereskedelmi ut vezetett a Don felső folyásához, amelyen keresztül el lehetett jutni az Azovi tengerhez.

A Volga északi mellékfolyóin a Seksznán és a Mologán, valamint még távolabb az északi Dvinán és a Pecsorán az orosz kereskedők egészen északra elhajóztak, hogy onnan értékes szőrméket hozzanak.

A víziutak szempontjából Moszkva nagyon kedvező helyen feködt, innen ugyanis egyformán lehetett utazni Északra, Délre, valamint Nyugatra is. A Moszkva folyó megfelelő szélességű és mélységű volt hajózásra. Jelentős volt Perejeaszlavl a krími kereskedelem szempontjából. Ennek végpontja Moszkva volt, ahonnan kényelmesen lehetett tovább szállítani más városokba az árukat.

Nyizsnyij Novgorodból indult a volgai ut, amelyet már a kievi Rusz idejében is használtak szállításra. A volgai kereskedelem jelentősége tulajdonképpen akkor nő meg igazán, amikor Nyizsnyij Novgorodot moszkvai nagyhercegséghez csatolták. A volgai víziut középső része teljes egészében a moszkvai helytartó ellenőrzése alá került a XV. század elején.

Nagy jelentőséggel bírt a Moszkvától Északra vezető dimitrovi ut. Dimitrov körülbelül 70 kilométerre fekszik Moszkvától.

tól és abban az időben nagyon fontos pont volt. A Jahrome folyónál feküdt, amelyen keresztül a ~~Szakszma~~ és a Dubna mellékfolyókon át a Volga felső folyásához lehetett jutni. Itt a további szállításhoz nagy folyami hajókra rakták át az árukat. Dimitrovon keresztül ugyanis az orosz kereskedők eljutottak a Pecsorára és a Permre, ahol sikeres kereskedelmi konkurensei lettek a Novgorodiaknak. Különösen a coboly prémekért utaztak, amely ^W20-30 meg még ennél is több rubelért cserélt^W gazdát.

Északról Moszkvába rendszeresen szállítottak sót is. 1397 és 1398 között a moszkvai fejedelemség komoly harcot folytat az északi Dvina területért Novgoroddal. Bár a novgorodiaknak sikerült megvédeniük magukat, a harc a moszkvai és novgorodi iparosok között több alkalommal is kiújult.

Moszkvából Nyugat felé az ut Ruzán, Zvenyigorodon keresztül vezetett. Ezek a kis városok ismertek voltak, mert a moszkvaiak nyári pihenőhelyeikül szolgáltak. Ez az ut ugyanis Tverjen és Mozsajszkon keresztül Szmolenszkig vezetett. Létezett még egy másik általánosan elterjedt ut is, ez Volokolamszkon és Torzsokon keresztül húzódott. Ezen az utvonalon szállították Novgorodba a kenyeret, Moszkvába vásznat, fegyvereket és szövetekeket. A Volokolamszkon keresztül vezető ut azért volt igen fontos, mert Szmolenszken tovább haladva a Litván nagyfejedelemségbe lehetett eljutni. Ebben a kereskedelemben sajátos helyet foglalt el a Litvánokkal

és Lengyelekkel lebonyolított kereskedelem. Tudomásunk van róla, hogy 1488-ban a tverji kereskedők panaszkodtak Vjazma magas kereskedelmi vámjai miatt, amely akkor a Litván hercegséghez tartozott. A Litván hercegség és Lengyelország jelentősége az orosz kereskedelemben nagymértékben függött attól, hogy ezeken az államokon keresztül kerültek az áruk nyugat-európából Oroszországba.

Kijeven át vezetett a szárazföldi ut, a sztyeppén keresztül. Ezeknek az utaknak az volt a jelentősége, hogy a nemzetközi piacokra vezettek. Ugyanezen kereskedelmi utaknak volt köszönhető, hogy az egyes területek között a XVII. századra olyan gazdasági kapcsolatok alakulnak ki az egyes területek között, amely lehetőséget adott egységes gazdasági rendszer létrehozására. A különálló területek gazdasági egyesítését is szolgálta. Lenin ennek fontosságát így fogalmazta meg: "... megerősödött az egyes területek között kialakult csere, fokozatosan kialakultak azok az árukapcsolatok, amelyek koncentrálták a kis helyi piacokat, egy egységes orosz piaccá." 37/

Az orosz külkereskedelem a XIV-XV. században elsősorban alapvetően délre és délkeletre irányult. A déli irányú külkereskedelem legfontosabb pontja a Krim volt, mert innen egészen Sztambulig el lehetett jutni.

37/ A.M.Oszupov: A.Nyikityin i ego vremja 1951.63.oldal

A Fekete tenger vidékén nagy jelentősége volt Kaffának, mivel a Krimbe görög és itáliai kolóniák voltak, amelyek szoros kapcsolatban álltak Bizánccal és a keleti országokkal. Az orosz kereskedők közül ugyanis sokan megfordultak Konstantinápolyban. Nem véletlen, hogy az orosz kereskedők ekkora érdeklődést tanúsítottak Konstantinápoly iránt, mivel ez a város volt a középkorban nemcsak a legnagyobb kereskedelmi központ, hanem a kultúra központja is. Itt az oroszok már csak azért sem voltak ismeretlenek, mivel itt jelentős orosz kolónia volt. Sőt az oroszokkal politikai kapcsolatban is álltak. Oroszországra nézve komoly csapást jelentett Konstantinápoly eleste /törökök elfoglalták/. Ugyanis Cárgrád, ahogyan az oroszok nevezték Konstantinápolyt, összekapcsolta az oroszokat kis Ázsiával. Ebből a városból rendszeresen jártak a karaván utakon Keletre, Perzsiába, Irakba, Palesztinába.

A XIV. század folyamán az Arany Horda városai Keleten nagy jelentőséggel bírtak. Kazány vonzotta a kereskedőket magához. Az arab író és utazó Ibin Batuta 1333-ban Szarájban volt és ezt írta az ott tapasztaltakról: "Szaráj városa egyike a legszebb városoknak." ^{38/} Jelentősége abban volt, hogy a karaván utak összekötötték Szarájt Kinával és Indiával, Közép-Ázsiával és Perzsiával. Asztrahányban cserélt gazdát az Indiából ideérkező fűszerfélék, valamint az orosz ipar különböző termékei. Asztrahányból ugyanis egyenes ut

38/ A.M.Oszipov: A Nyikityin i ego vremja 1951.69.oldal

vezetett Derbentbe, Semahába, Tavrizba, valamint közép Ázsiába.

Tudomásunk van arról, hogy a XV. századba az orosz kereskedők eljutnak Szamarkandba is.

A sevillai követ Klaviho a XV. században járt Szamarkandban és a következőket írta róla: "Szamarkand városa egy fennsíkon fekszik, nemsokkal nagyobb város mint Sevilla... a városban számtalan olyan áru van, amelyet más országokból hoznak ide." ^{39/} Oroszországból és a tatároktól bőrt hoztak ebbe a városba, Kinából selyem szövetet és ugyancsak innen származott a moschus is. Indiából került Szamarkandba a rubin, briliáns és valamint az igazgyöngy. Szamarkand kereskedelmi forgalmának nagy jelentőségét az Indiához való közeli fekvése magyarázta.

A XV. század végén egyre jobban foglalkoztatja a kereskedők fantáziáját az Indiába vezető út. Igaz, hogy könyvekből és leírásokból már sokat tudtak erről az oroszok. Egyik legismertebb leírás volt "A legenda az indiai birodalomról".

Eredetileg görög nyelven írták, de nyugat Európában elterjedt mű volt, már latin fordításban jelent meg. Az oroszokhoz szerb fordításban jut el a XII-XIII. században. Természetesen ez rengeteg fantasztikus elemet tartalmazott. Nyilvánvaló, hogy ilyen ismeretek mellett egyre jobban izgatta őket az, hogy milyen lehet a valóság. A lényeg az volt, hogy Oroszországból jussanak el Indiába. Ezért nagyon lényeges

39/ A.M.Oszipov: A Nyikityin i ego vremja 1951.71.oldal

volt az, hogy Kelettel az orosz kereskedelem egyre szorosabb kapcsolatba kerüljön. Ez lehetővé tette azt is, hogy az utazók és kereskedők saját tapasztalataik alapján ismerkedjenek meg keleti államokkal és reális elképzeléseik legyenek akár Kináról, akár Indiáról.

A XIV-XV. század folyamán kereskedelmi célzattal jelennek meg Moszkvában az örmények és a mohamedánok. Az utóbbiak egyben az iszlám terjesztői is voltak. Az örmények az orosz területeken már régebben megjelentek, ugyanis a tranzit kereskedelmet Perzsia és a Kaukázuson túli területek, valamint az Arany Horda között ők bonyolították le az oroszokkal. Az 1447-ből származó évkönyv a következőket jegyzi meg: "Az Arany Hordából érkezett Nyikifor Baszenok a nagy Horda követével Karakucsukommal. Velük együtt mintegy hatszáz tatár jött lovakkal, amelyet áruként hoztak magukkal." 40/

Novgorodban mindaddig rendszeresen jártak a Hanza kereskedők is, bár az egyre többször tiltakozik ez ellen 1478-ban Novgorod eléri, hogy a Hanza korábbi privilégiumait visszavonják. A Hanzára végleges csapást III. Iván csak akkor tudott mérni, amikor Novgorodot bekapcsolta az egységes orosz államba. Majd 1492-ben létrehozta "az orosz Narvát" Ivángorodot. Ivángorod kettős szerepet töltött be. Elvonta Narvától a külföldi kereskedőket, elsősorban a svédeket. Mindezeknek betetetéséül III. Iván véglegesen beszünteti a Han-

40/ A.M.Oszipov: A Nyikityin i ego vremja 1951. 71.oldal.

zával való kereskedést azzal, hogy 1494-ben bezáratja Novgorodban a Hanza kereskedők házát. Ezzel lényegében a Hanzát kiűzte az ország területéről. A korábbi monopol helyzetét már képtelen visszaállítani. Egyébként is az államok között egyre többen voltak olyanok, akik nem a Hanza közvetítésével, hanem önállóan akartak kereskedni Oroszországgal.

A XV. század végén, a XVI. század elején az orosz külkereskedelemnek sok nehézségekkel kell megküzdenie. Délkeleten a kazányi kánsággal. Itt ugyanis a kánok a Volga középső részén saját tetszésük szerint átengedték, vagy visszafordulásra kényszerítették a kereskedőket. Nem véletlen, hogy III. Vaszilij ezért bojkottot rendelt el a kazányi kereskedelmet illetően. A kereskedőknek ugyanis megtiltotta, hogy oda sót, vagy bármilyen más árut szállítsanak. A kazányi vásár beszüntetése azonban kihatással volt az orosz külkereskedelemre. Sok olyan áru hiányához vezetett, amelyet korábban Délről hoztak. Ezért nem véletlen, hogy az orosz kormány küzdelmet folytatott a Balti tengerre vezető kijárat megszerzéséért. Ugyanis kereskedelmi tevékenysége Nyugat-Európával sem lehetett zavartalan, mivel ezt a Hanza szövetség minden eszközzel akadályozza. A ~~Pr~~Baltikumon keresztül vezető kereskedelem nagy jelentőségű volt az orosz városok számára. A XVI. század második felében az orosz kereskedelem jelentős változáson ment keresztül. Ehhez nagymértékben hozzájárult 1552-ben Kazány, 1556-ban Asztrahány bevétele.

A XVI. század második felében a gazdasági kapcsolatok megerősödtek Iránnal. 1557-ben a krónika ezt írta: "Sok kereskedő érkezett Sirvánból, észak Kaukázusból és közép Ázsiából." ^{41/} A középpázsiai fejedelmiségek közül a legaktívabb kapcsolatot Oroszországgal a bokharai kán tartotta. II. Abdula, aki az egész Üzbegisztán területét egyesítette egysége államává. Délről a XVI. század második felében ugyanazokat a termékeket hozták, így selymet, selyemszövetet, drágaköveket és pamutféleségeket. Oroszországból viszont ide már a korábban említett áruféleségeket szállították. Az ipar termékeit, lószerszámokat, fa és fém edényeket, fejszéket, késeket, ékszerféleségeket, kardokat és lőfegyvereket.

A hadi felszerelések Oroszországban védett árunak számítottak. A keleti kereskedőknek ezek kiszállításához speciális engedélyt kellett kérniük. De más egyéb áruféleségek is tartoztak a védett áruk közé: így a nemes prémekek, arany, ezüst, pénz és ékszer formájában is. De védelmet élveztek a borféleségek is.

Az orosz állam nemzetközi jelentőségének növekedésével együtt fokozatosan egyre szélesedtek kereskedelmi kapcsolata Nyugattal. Így került közvetlenül kereskedelmi kapcsolatba Hollandiával, Angliával és Spanyolországgal. A másik forrása az orosz kereskedelemnek nyugateurópával való kapcsolatában a litván háború volt. Narvának Oroszországhoz való csatolásával nemzetközi jelentőségű kereskedelmi szerepet kapott

41/ A.M.Oszipov: A.Nyikityin i ego vremja 1951. 72.oldal

ez a kikötő azzal, hogy Nyugateurópából egyre több kereskedőt vonzott magához. Így például a hollandok évente kétháromszáz hajóval is érkeztek Narvába. 1565 és 1566 között még egy utat kezdenek használni az oroszok Nyugateurópában. Az antverpeni kereskedők állandó kereskedelmi kapcsolatot létesítettek a Kol~~aszk~~ai félszigeten, a Pecsegszskij kolostorral. A XVI. század 80-as éveitől kezdve nagy jelentőségű lesz az Északi Jeges tenger az orosz külkereskedelemben. 1583-ban IV. Iván elhatározta, hogy várost épít a Dvina mellett, ott ahol a Mihajló-Arhangelszkij kolostor állt. Az új város az Arhangelszk nevet kapta.

Iván Fjodorovics uralkodása alatt az orosz tengeri kereskedelem fő központjává Arhangelszk vált. A nyugati áruk között fontos szerepet játszanak akárcsak a megelőző időkben a gyapju anyagok, a holland és angol posztóféleségek. A nyugati posztó szállítása már egészen nagy méreteket öltött. A narvai kikötő virág korában is. Ekkor már a források a korábban felsorolt termékek mellett fából készített termékeket is említenek az orosz export áruk között. Még hajópadlót és árbóc-fát is szállítanak Angliába. Amíg a megelőző időkben a külkereskedelemre jellemző volt a karaván kereskedelem, addig a XVI. század közepére a kereskedésnek egy új típusa alakult ki, amelyet megszámlálhatatlan ügynök és segéd igénybevételeivel bonyolítanak le. Ezek közül a kereskedő típusok közül is kiemelkednek a Sztroganovok, akik egyidejűleg a föld két távoli pontjával is folytatnak kereskedelmet, Hollandiával

és Bokharával. A XVI. század második felében továbbra is jelentős helyet foglal el a tranzit kereskedelem. Kazány és Asztrahány bevétele a politikai és gazdasági kapcsolatok megerősítése Közép Ázsiával jelentősen megkönnyítették, hogy Nyugateurópából az orosz területeken keresztül közlekedjenek Elő-Ázsiába. A tranzit kereskedelemben különösen az angoloknak volt nagy szerepük. Továbbra sem mondtak le arról, hogy eljussanak Elő-Ázsiába, valamint a távoli Indiába. Az angolok ugyanis a tranzit kereskedelem előnyét nagyon hamar felfedezték. Erre az orosz kereskedők is rövid idő alatt szintén rájöttek. Az oroszok rendszeresen adták tovább a németeknek a kőolajat és annak melléktermékeit, valamint a selymet. Ezeket a termékeket az oroszok Sirvánból szerezték be. Ugyanakkor nyugati árukból is adtak tovább Keletre orosz kereskedők. Különösen a nogai Krimi kánságnak posztót és papírt, ez utóbbit főleg Franciaországból szerezték be. Annak ellenére, hogy a tranzit kereskedelem Kazány és Asztrahány bevétele után lényegesen könnyebb lett, az orosz külkereskedelemben nem játszott főszerepet.

Az orosz exportban két áruféleség játszott döntő szerepet. Az orosz ipar termékei Keletre, technikai nyersanyagaik Nyugatra kerültek szállításra. Az angolok már a század közepén megértették, hogy milyen szerepet játszott az orosz nyersanyag az európai hajóépítésben és sok éves harcot folytattak azért, hogy az orosz külkereskedelemben monopol helyzetük legyen. Ezt azonban nem sikerült elérniük. Nem Anglia

volt az egyetlen ország, amelyet érdekelt az orosz export. Mellettük versenytársként megjelentek a spanyol, valamint a holland kereskedők is a Kola félszigeten, természetesen azzal a szándékkal, hogy közvetlen gazdasági és kereskedelmi kapcsolatot létesítsenek Oroszországgal.

V. fejezet

Afanaszij Nyikityin utazása a három tengeren (1466-1472)

A XV. század közepén az orosz városok, amelyek a felső Volga és az Oka medencéjében helyezkedtek el, élénk kereskedelmet folytattak a távoli vidékekkel is. A tverji és moszkvai kereskedők rendszeres kapcsolatokat építettek ki a középső és alsó Volga mentén a Kaspi tenger partján, a Fekete tenger vidékén Kis-Ázsiával és a Krimbe lévő piacokkal. Az orosz kereskedők Délre prémeket, kikészített bőrt és különböző fegyvereket szállítottak. Délről viszont drágaszoöveteket, iráni Kis-ázsiai, szíriai selymeket, valamint értékes indiai fűszereket, gyöngyöket és drágaköveket hoztak. Ugy tudjuk, hogy Afanaszij Nyikityin volt az első orosz kereskedő, aki a távoli Indiába is eljutott. Orosz kereskedő ugyanis ebben az országban korábban még sohasem járt.

$\frac{x}{20}$ Af. Nyik. Flozgyenije ...

Afanaszij Nyikityin utja a három tengeren 1466 és 1472 között tartott. Tverjből indult el és eljutott Bakuig. Eredetileg nem állt szándékában ebbe a távoli országba menni, valódi utazásának célja a Kaspi tenger délnyugati partvidéke volt. Bakuból azonban nem hazafelé vette útját, mint többi társai, hanem keresztül-kasul járta egész Indiát. Hazafelé sem a szokásos uton haladt indiai utja befejeztével, hanem Törökország felé hajózott a Fekete tenger kelet

anatóliai partjai mentén. Hazáját azonban soha többé nem látta meg, mert 1472-ben valahol Szmolenszk közelében meghalt.

A karaván, amivel Afanaszij Nyikityin utját megkezdi Sirvánba indult III. Iván kérésére. 1466-ban ugyanis Moszkvába III. Iván nagyfejedelemhez érkezett a ~~semahai~~ Sirván sah követe, Haszán bég. ^{Sirvan} ~~Semaha~~ ebben az időben kisebb állam volt a Kaspi tenger Dél-nyugati részén, de ebben az időben kereskedelmi szempontból nagyon jelentős hely volt, mivel az itt készített selymek híresek voltak a keleti világban. Ezt a tényt valamennyi utazó megemlíti. Johan Sildberger, aki a XIV. század végén, a XV. század elején Keleten járt, ezt írta feljegyzéseiben: "Sirván, amelynek fővárosa Semaha, igen egészségtelen ország, de ugyanakkor messze földön híres arról a selyemről, amit itt gyártanak." 42/21/A sirváni fejedelemség kapcsolatot tartott fenn az orosz földekkel. Így már érthető, hogy Haszán bég követként jelent meg III. Iván udvarába azzal a céllal, hogy onnan vadász sólymokat hozzon. Amikor a követ hazájába indult vissza, III. Iván Vaszilij Papint küldte válaszkövetként Semahába. Az sem véletlen tény, hogy vadász sólymokat vitt haza a követ, mert ez a madárfajta nagyon értékes és drága ajándéknak számított ebben az időben. A keleti uralkodók nagyra értékelték az ilyen jellegű ajándékokat.

(21) 42/ K.I. Kunin: Putyesesztvije Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 9. oldal

Nagyon gyakori jelenség volt, hogy a kereskedők felhasználták az ilyen alkalmat és a követ karavánjához csatlakoztak. Ez 1466-ban is így volt és Vaszilij Papinhoz is csatlakoztak kereskedők. Nyikityin feljegyzéséből azt is tudjuk, hogy nem csak tverji, hanem moszkvai és Oroszország más területéről való kereskedők is csatlakoztak a karavánhoz. Természetesen közöttük volt Afanaszij Nyikityin is. A kereskedők azért igyekeztek a követ kíséretéhez csatlakozni, mivel sokkal veszélytelenebbnek számított az út, mintha csak saját maguk indultak volna el. A követ és kísérete minden alkalommal írásos menlevéllel volt ellátva, amely biztosította azt, hogy az utazás lényegesen veszélytelenebb legyen. A kereskedők minden utazás előtt választottak maguk közül egy vezetőt, akinek az volt a feladata, hogy képviselje a karavánt és rendezze ügyes-bajos dolgaiat. Feltételezhetjük, hogy Afanaszij Nyikityint is, mint köztisztviselőben álló kereskedőt ilyen vezetőnek választották meg.

Az első állomás, ahova a karaván eljutott Kaljazin volt a Volga mellett. Kedvező földrajzi fekvése miatt kezdetben jelentős kereskedelmi hely volt, de később ezt a szerepet Kasin veszi át. Az út tovább Uglicson, Jaroszlávon és Kosztromán keresztül vezetett Nyiznyij Novgorodig. Érdekes módon Nyikityin Jaroszlávról szinte semmit sem jegyez fel, Uglicsot is csak éppen érinti és csupán Kosztromát emeli ki, illetve emliti részletesebben. Ez a város ugyanis ebben az időben a moszkvai fejedelemség egyik je-

lentős városa volt. Még a XIII. század elején keletkezett, de a XIV. század első felében Iván Kalita uralkodása alatt a moszkvai fejedelemség részévé válik. Sorsát nagymértékben megpecsételte az a tény, hogy a kazányi tatárok mint határvárost állandóan támadták. Másrészt viszont kereskedelmi szempontból előnyös helyzete volt a Kosztroma folyó miatt, amely olyan bővizzel rendelkezett, hogy fel lehetett rajta hajózni egészen Észak-Kelet felé.

Ebben az időben egyik legfejlettebb orosz város Nyizsnyij Novgorod volt a Volga mentén. Élénk kereskedelmi tevékenységet bonyolított le, megfordultak benne gyakran keleti kereskedők, örmények, irániak és tatárok. Rendszeres kereskedelmet folytatott az alsó Volga és a Káma vidékével is. Idáig amint az Afanaszij Nyikityin feljegyzéséből is kiderült, utjuk teljesen zavartalan volt. Utazásuk tovább azonban Szaráj és Asztrahány vidékén folytatódott, amely már a tatárok területe volt. Szaráj korábban az Arany Horda fővárosa volt, a XV. századra azonban kereskedelmi jelentősége csökkent és az Oroszországgal való kereskedelemben a Kaspi tenger környéki országok játszanak egyre jelentősebb szerepet.

A feljegyzésekből azt is megtudjuk, hogy a Volga torkolatánál éri őket az első szerencsétlenség. Asztrahány mellett ugyanis nem sikerül nekik elmenni. Erről a támadásról nagyon részletesen számol be az orosz utazó. Megtudjuk amikor a karaván Buzányhoz érkezett, három tatár jelent

meg a követ előtt és közölték, hogy Buzányt megszállták a tatárok. A vezető azonnal felmérte a veszélyt és a vészt jelző tatároknak egy-egy vég selymet ajándékozott fejénként azért, hogy Asztrahány mellett csendben elvezessék őket. Nyikityin és társai ekkor átrakodtak a követ hajójára, mivel az sokkal biztonságosabbnak látszott, végülis hiába adták az ajándékokat, az őket figyelmeztető három tatár mégis értesítette a kánt a karaván érkezéséről. Amikor éjszaka a hajók csendben el akartak haladni Asztrahány mellett, a tatárok megtámadták őket. Nem elég, hogy teljesen kifosztották a karavánt, hanem ezenkívül még foglyokat is ejtettek és mindenkinek megtiltották, hogy hazájába visszatérjen, nehogy a rablásnak híre menjen. A középkori kereskedelemben nagyon gyakori volt a karavánok kifosztása.

A leírásból azt is megtudjuk, hogy nemcsak a tengeri rablók, vagy a tatárok jelentettek veszedelmet a kereskedők számára, hanem nem^{az}egyszer^{elemi} erővel is meg kellett küzdeniük. Tovább hajóztak Derbentbe, ahol óriási viharba kerültek. Itt a part-lakók, a kajtakok foglyaivá váltak. A hajótöröttek áruit kifogták a vizből és eltulajdonították. A kimentett embereket pedig fogságba ejtették. Nyikityin és társai, akik Haszán bég hajóján voltak, szerencsésen partot értek Derbentben. Ez a város igen régi, valamikor a VI. századba keletkezett az időszámítás után. Akkor, amikor Iránban a Szaszanyida dinasztia uralkodott. Irán területéhez tartozott Derbent és a nomád népekkel

szemben jelentős támaszpont volt. A tatárok támadásáig Derbent jelentős kikötőhely volt a Kaspi tengeren, de a XV. század folyamán a mongoloknak az iráni sahokkal folytatott feudális háborújának eredményeképpen Kelet-európával és az Arany Horda kánjaival létesített kereskedelmi kapcsolatok időlegesen megszakadtak és ennek következtében Derbent jelentősége csökkent, szerepét pedig a jóval kényelmesebb kikötő, Baku vette át.

Nyikityin körülbelül egy évet töltött el ebben a városban és legfontosabb feladatának tartotta, hogy fogságba vetett társait valamilyen módon kiszabadítsa. Végülis sikerül elérnie, hogy Haszán bég rokonának, Halil bégnek a parancsára a foglyokat a kajtakok szabadon bocsájtsák és ezenfelül még eltulajdonított áruik jó részét is vissza kellett adják. Ezután az orosz kereskedők elhatározták, hogy visszatérnek hazájukba. Ennek elsősorban anyagi okai voltak. A tatároktól elszenvedett veszteség, valamint a természeti csapás következtében keletkezett károk után már nem rendelkeztek megfelelő anyagi fedezettel az ut további folytatásához.

Nyikityin néhány társával úgy határozott, hogy Semahába megy és itt az uralkodóhoz fordulnak segítségért. Ezt azonban nem sikerül elérniük. Afanaszij Nyikityin a keleti kereskedőktől megtudta, hogy az indiai piacon nagy kereslete van a lónak, ezért határozott úgy, hogy megmaradt vagyonán lovakat vásárol és Indiába utazik. Ezt annak re-

ményében tette, hogy Indiában egyrészt az eladott lovak árával megtérül korábbi kára és esetleg talál olyan árucikkeket, amelyek Oroszország számára fontosak lehetnek. Az orosz kereskedőknek nemsok fogalmuk volt arról, hogy a távoli Keleten milyen nehézségekkel kell megküzdeniük. Nyikityin feljegyzései abból a szempontból is nagyon értékesek, hogy megismerjük azokat a kockázatokat is a személyes élmények mellett, amelyekkel az ideutazó kereskedőknek feltétlenül számolniuk kellett. Nyikityin megint újra visszatér az ősi városba Derbentbe, ugyanis ez a város volt a kereskedelemben az a kapu, amely átjárót biztosított Északról Dél felé a Kaspi tenger partjai mentén. ⁽²²⁾ Ugyanazt a szerepet töltötte be Nyikityin utazása idejében, mint amit most Honkong is betölt. Kontarini is tett említést Derbentről utazása alkalmával: "Derbent a Kaspi tenger partján fekszik, erős falakkal van körülvéve, a falakon belül viszonylag kevés ember él." 43/

Derbentből Nyikityin Bakuba utazott, amely már régóta híres volt olajjáról. Ahogy ő írta, meglátta "a soha ki nem alvó tüzet" azaz az égő olajat. A Bakuról írt feljegyzései ettől függetlenül meglehetősen szűkszavúak, feltehetően azért, mert az orosz kereskedők számára ez a kikötő ismert volt. Bakuban Nyikityin dolgozott és amikor sikerült neki összeszedni a további utra megfelelő összeget, tengeren tovább utazott Iránba. Feltehetően maga sem fogta fel,

(22) 43/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina

milyen veszélyes utra készül, hiszen a Kaspi tengertől egészen a Perzsa öbölíig kellett eljutnia.

Nyikityin idejében az akkori Irán területén az önálló kánságok egész sora létezett. Nyugaton és Délen a türkmén nomád törzsek kánjai uralkodtak. Keleten Timur utódaiból kerültek ki az uralkodók. Mazanderán területe, ahol Nyikityin a sikeres tengeri út után partra szállt, megint ugyancsak önálló kánsághoz tartozott. Itt körülbelül fél évet töltött, egy kisebb iráni városban Csapakurban.

"Bakuból mentem a tengeren keresztül Csapakurba és itt éltem megközelítőleg mintegy hat hónapot." 44/ 23)

Nyikityin ugyan keresztül-kasul bejárta Iránt, de feljegyzéseiben korántsem találunk olyan részletes leírást erről az országról, mint India területéről. India leírásáig a feljegyzések szinte csak száraz felsorolásszerű adatokat /találunk./ tartalmaznak

Feltételezhetjük, hogy az orosz utazó Afanaszij Nyikityin fantáziáját India sokkal jobban foglalkoztatta. Erről az országról ugyanis az emberek nagyon keveset tudtak abban az időben. Az akkori idők irodalma ugyanis nem a valóságnak megfelelően mutatta be ezt a távoli országot.

Mint mesés, színes világot ábrázolta, amely tele van fantasztikus állatokkal és különleges madarakkal.

(23) 44/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 13. oldal

Csapakur Barfrus és Szari között terül el, Nyikityin idejében ez a város viszonylag jelentős szerepet játszott Mazenderán kereskedelmében. Ezzel magyarázható, hogy Nyikityin ilyen sok időt töltött itt el. Csapakurból az orosz utazó Száriba ment. Ez a város még az arab betörés előtt az egész mazenderáni terület fővárosa volt. Az orosz utazó idejében nagy tengeri kereskedelmet folytatott. ~~tartott fenn~~ *fenn*.

Amikor az orosz kereskedő elhagyta Szárit, Amulba utazott tovább. Ennek a városnak a jelentősége az arab hódítás után nőtt meg. Irán belső területei között a kereskedelem Amulon keresztül bonyolódott le, de ugyanakkor kereskedelmet folytatott a Kaspi tenger mellékén lévő területekkel is. Az orosz kereskedő úgy Száriban, mint Amulban egy-egy hónapot töltött el és 1468 nyarán indult el Irán belseje felé. Azt a jelentős karaván utat választva, amely egyesítette a Kaspi tenger délkeleti partját Irán belső területeivel. Nyikityin így ír erről: "Száriban egy hónapot töltöttem, amely a Mazenderáni járásban van. Onnan Amulba mentem, itt szintén körülbelül egy hónapot töltöttem el, majd tovább utazva Dimovántba, Dimovántból pedig ~~N~~Rejbe." ^{45/} (24)

Amulból Nyikityin Rejbe folytatta útját, ez volt az ország egyik legrégibb városa. Az arab támadás után a város hatalmas kereskedelmi központtá vált. 1220-ban a mongol csapatok lerombolták. Később lakói átköltöztek a szomszédos

(24) 45/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina

városokba. Valószínűleg amikor Nyikityin Rejben járt, akkor már a lakók régen elhagyták a várost. Az orosz kereskedő ugyanis csupán egy területként említi feljegyzéseiben és nem mint városról beszél róla.

Rejből Nyikityin az ősi karaván uton haladt Észak-Nyugatról Dél-Kelet felé, amely Iráⁿba vezetett Kum, Kasan, Nain, Jazd, Szirdzsán és Ormuz városokon keresztül. Kasanban, amely fontos kereskedelmi utak kereszteződésében fekszik, Nyikityin egy hónapot töltött. Ez a helység főként a fémfeldolgozó iparnak volt a központja. Vasból, bronzból és ezüstből készítettek a kézművesek különböző tárgyakat. Nyikityin ugyancsak egy hónapot töltött itt el, valamint a már említett Jazd városában is. Ez az egyik legrégebbi városa Iránnak. Nevét az első uralkodótól Jazgyigirtól kapta. Ez a város őrzi leginkább a régi Irán vallási hagyományait. Joszafátó Barbaró a velencei kereskedő szerint a város akkor vált híressé, amikor az iparosok selymeket, vásznakat és szöveteket szőttek. A város nevezetessé vált különböző finom kelméiről.²⁵ Még a XV. században is a kereskedők számára az itt készített selyem számított a legfontosabb árucikknek, amit a kereskedők Délről hoztak magukkal. Jazdból Nyikityin Szirdzsánba utazott. Szirdzsán fontos központja volt az azonos nevű területnek. Mind a mai napig ezt a nevet viseli. Korábban Kermán egész területének fővárosa volt. Szirdzsánt elhagyva Nyikityin egyenesen Ormuz felé vette az útját déli irányban. Ugyanugy, ahogy annak idején Markó Poló is tette azt utazása során. Nagyon

25 Selyem út Rue Boulnois

forró éghajlatu országba érkezett, ahol a legfontosabb növény a datolya-pálma volt. Itt a datolya olyan olcsó volt, hogy még az állatok táplálására is felhasználták.

Taruntól Délre egyenesen a Perzsa öbölhöz vezet az ut, melyet már sok évszázaddal ezelőtt is használtak az utasok. Nyikityin azonban nem ezt a rövidebb utat választotta, hanem Nyugat felé fordulva Lariba ment, hogy onnan érje el Ormuzt, 1469-ben meg is érkezett a Tverji kereskedővárosba, amely Cejlon területén, a Perzsa öböl kezdetén található. Ormuz ebben az időben Ázsia legnagyobb kikötője volt.

A város keletkezésének története nagyon hasonló az egyik legnagyobb Déleurópai kereskedelmi központnak Velencének a kialakulásához. Ezért nevezik Ormuzt gyakran Ázsia Velencéjének. Ennek a városnak a gazdagságát nagyon sok utazó leírásaiban megemlíti. 1272 és 1295 között Markó Poló is járt többek között Ormuzban. A következőket írja róla:

"Ebbe a kikötőbe a kereskedők saját hajóikon érkeznek Indiából. Szöveteket, selymeket, drágaköveket, gyöngyöket, arany tárgyakat, elefántcsontot és egyéb más áruféleségeket hoznak magukkal, amit azután más kereskedőknek tovább adnak és így elterjesztenek az egész világon." 46/(26)

XIII. században a régi Ormuz lakói sokat szenvedtek a mongolok támadásától. Nyikityin azt írja éghajlatáról, hogy

(26) 46/ K.I.Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 18. oldal

Ormuzban éget a nap, az emberek mind le vannak sülve, türehetetlen a forróság. A város nagyon szerencsés helyen jött létre, a Perzsa öböl kezdeténél és a nagy karaván ut déli végénél, amely keresztül szeli egész Iránt. Velencéhez hasonlóan Ormuzban a kereskedelem jelenti a főfoglalkozást. Attól kezdve, hogy a Portugálok utat nyitottak Indiába, a kereskedelem Indiával és Európával, valamint a Közel-Kelettel két uton történt. A Vörös tengeren keresztül az arab kikötőkön át, valamint a Vörös tenger, Egyiptom és Irán, sziriai utvonalon, Ormuzon, Bagdadon keresztül. Ormuz ezen kívül még jelentős szerepet játszik az Irán és India között folyó kereskedelemben is. Ormuzban Nyikityin arról számol be, hogy az aranyat és az estütöt kivéve aránylag minden árunak magas a vámja. Kinai forrásokból tudjuk, hogy Ormuz kereskedelmi kapcsolatban állt Kinával is.

"A Kinában uralkodó Ming dinasztia évkönyve említést tesz egy nagy államról, amely Észak-Nyugatra fekszik Gulitól, ahova huszonöt nap alatt lehet eljutni." 47/

Dél Kína tengeri kereskedelme az indiai kikötőkkel, többek között Ormuzzal még a XV. század első felében is folytatódott. A XVI. század elejére azonban az indiai óceán urai a portugálok lettek. Ormuzban is megjelentek a Portugál kereskedők és több száz éven át birtokolták azt. Nyikityin Ormuzban egy hónapot töltött, lovakat vásárolt és 1469-ben a lovakkal együtt hajóra szállt, hogy India belsejébe utazzon.

(24) 47/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 19. oldal

Nem véletlen, hogy Nyikityin lovakat vásárolt, ugyanis Irán és Arábia legfontosabb kereskedelmi ^{árúja} ~~eszköze~~ a ló volt. Ezt szállították Indiába, mert itt rendkívül forró éghajlat uralkodott és emiatt gyakran elpusztultak a lovak, így az ~~ideutazó~~ kereskedőknek érdekük volt, hogy áruként lovakat is szállítsanak ide, ami ^{Indiában} nagyon keresett cikk volt. ~~itt~~. Nyikityin több mint fél hónapot töltött hajón Degába érkezé-
téig. Innen Maszkatba indult azonnal. Valószínűleg az itt töltött idő nem lehetett hosszabb, mert nem tudott kellően tájékozódni az itteni kereskedelmi helyzetről, így érthető, hogy erről a helységről és kereskedelméről utleírásában nem tesz említést azzal a részletességgel, amivel a többiek-
ről megemlékezik.

Maszkat az arab félszigeten helyezkedik el. Nyikityin idejében ez a legnagyobb arab kikötő volt. Rendszeres kereskedelmi tevékenységet folytatott Indiával, Iránnal, Kelet-Afrikával, valamint Mezopotámiával. Maszkatot elhagyva az orosz kereskedő átszelte az óceánt és kikötött Gudzszerátnál, amely már valódi hatalmas indiai kikötő volt. Ebben az időben a legerősebb muzulmán államnak a Bahmanidák birodalma számított. A szent háboru zászlaja alatt a bahmanida uralkodók állandó rabló háborukat folytattak az indiai államok ellen. Raboltak, embereket öltek, foglyokat ejtettek, palotákat s templomokat romboltak le. Így a XI-XIII. század folyamán mind beljebb hatoltak Indiába a déli területek felé. A XIV. század második felében azonban megváltozott a

helyzet. A bahmanidák legnagyobb ellenfele ettől kezdve a Vizsajanagarszkij hatalom volt. Kettőjük között a harc váltakozó szerencsével folyt és többnyire vallási színezet öltött. Abban az időben, amikor Nyikityin Indiában járt, látnia kellett a parasztok nyomoruságos helyzetét a súlyos adók fizetése miatt, amely az udvari fényűzést volt hivatva biztosítani. Nem véletlen, hogy már Nyikityinnek is feltűnt a nép szegénysége: "A területen lakó emberek szegények, a falusi emberek rongyosak, a bojárok erősek és jóltápláltak, öltözetük fényűző." 48/28/

Nyikityin majdnem három évet töltött el Indiában 1469 tavaszától 1472 tavaszáig. Ezen idő alatt India olyan területére is eljutott, ahol őt megelőzően ^{örök} európai utazó még nem járt. Kambaj volt az első indiai város, amelyről Nyikityin megemlékezik. Ez a Gudzszeráti félszigeten Hindosztán egyik legnagyobb export kikötője volt a XV. században. Fő export cikke a szövet volt, amely egész Ázsiában és később Európában is híressé vált. A lakosok tapasztalt hajósok, hal-kereskedők voltak. A portugálok megjelenéséig az ő hajóik szelték az Indiai óceán ^{vizeit} Adenig, Ormuztól Zanzibárig.

A XV. században ^(Kambaj) ~~ez a~~ kikötő jelentéktelen szerepet játszik India belkereskedelmében. Innen Nyikityin Dél felé vette az útját és hat heti hajózás után partra szállt Csaulban. Ettől a helységtől kezdte meg gyalogos vándorlását

India területén. Csaulban közelebbről megismerkedett az indiai életmóddal és szokásokkal. Naplójában így ír erről: "Az emberek sötét bőrűek, hosszú hajukat befonva hordják, sok gyermekük van. Az egyszerű emberek turbánt viselnek..." $\frac{49/}{(29)}$ → marad!

A XV. században India nyugati partvidékén Csaul volt az egyik ²⁹kikötők ^{ml}közül, amely ^{ml}elsősorban tengeri kereskedelmet bonyolított ^{le}le. Ezenkívül más jelentős városokról is tudunk ezen a területen, így például Dabul, Goa, Kocsin satöbbi. Ezeknek a kikötőknek nagyon különböző volt a politikai helyzetük. Egyeseket önálló muzulmán fejedelmek irányítottak, míg másokban egyszerű helytartók játszották a vezető szerepet. A lakosság gazdasági és szociális helyzete ~~is~~ nagyjából azonos volt. Jelentős szerepet játszottak a gazdasági életben a muzulmán kereskedők, akik majdnem teljes egészében monopolizálták a belső kereskedelmet és a hajózást India nyugati partjainál. Kezükbé ragadták a kereskedelem legjövedelmezőbb forrásait: az indiai szövetek szállítását külföldre, a lovak, az arany és ezüst ékszerek, valamint fényüzési cikkek behozatalát Indiába.

A portugálok megjelenésével azonban a muzulmán kereskedők korábbi jelentősége háttérbe szorult annak ellenére, hogy azok nemegyszer véres harcot vívtak a portugál kereskedőkkel, akik végül is hatalmukba kerítik India tengeri kereskedelmét.

(29) 49/ K.I. Kunin: Putyesesztvije Afanaszije Nyikityina
Moszkva 1947. 49. oldal

Afanaszij Nyikityin idejében, azonban a muzulmán kereskedők szerepe még nagyon jelentős. Csaul nem játszott meghatározó szerepet India belkereskedelmében. Csaul elsősorban különböző árukat exportált, amelyeket a közeli vidékeken termeltek, vagy állítottak elő. Itt elsősorban mezőgazdasági termékekről volt szó: rizs, szézám, gyümölcsök, kenyér gabona és liszt.

Csaulból Nyikityin India belsejébe ment a Bahmanida szultánok földjére. 24 napi vándorlás után megérkezett Dzsunejrba. Nyikityin azt írja, hogy Dzsunejr vára egy nagy megközelíthetetlen sziklán épült. Két hónapot töltött itt el és izgalmas eseményekben volt része. Dzsunejrt ekkor a bahmanida szultánok helytartója kormányozta, akit Nyikityin Aszat kánnak nevez. A kán megtudta, hogy az orosz kereskedő Ormuzból lovakat szállított és ezért mindent elkövetett, hogy megszerezze azokat saját maga részére. Nyikityin szavaival Aszat kán négy napi gondolkodási időt adott neki, de azon a napon, amikor választ kellett volna adnia Dzsunejrba érkezett a bahmanida szultán egyik magas rangú tisztviselője, akinek közbenjárására Aszat kán eltekint korábbi kérésétől.

Itt Dzsunejrban, majd további vándorlásai során Indiában Nyikityinnek módjában állt részletesen megismerkedni az indiai élettel. Az orosz utazó itt töltötte el a telet, az esős időszakot, mivel az utak a sár és a víz miatt járhatatlanok voltak. Ez idő alatt volt alkalma bepillantani a mindennapi életbe, amint erről feljegyzései is tanuskodnak.

"Az indiaiak kaszálják a mezőiket, bort készítenek, lo-
vaik számára cukorral kicsirizt főznek és azzal táplálják
azokat. Az indiai földön lovakat nem tenyésztene, hanem
kereskedőktől veszik azokat, az ökröket és bivajokat te-
nyésztik. Ezeket dolgoztatják, árut szállíttatnak velük."^{50/}

(30) A

Nyikityinen kívül már más utazók is megemlítették, hogy In-
diába nem tenyésztene lovakat és az oda kerülő lovak is
igen rövid életűek annak ellenére, hogy azokat nagyon gon-
dozzák. Ennek okát elsősorban az éghajlati sajátosságokkal
lehet magyarázni.

Dzsunejrban Nyikityin arról is feljegyzést készített nap-
lójában, hogy a piacon elsősorban olyan árut talált, ame-
lyek Közel-Kelet és Irán számára voltak érdekesek. Olyan
árut, amit Oroszországba lett volna érdemes szállítani
csak nagyon keveset talált. Ezenkívül az áruknak nagyon
magas volt a vámja, ami valószínűleg azzal volt magyaráz-
ható, hogy a tengeri szállítás a szárazföldihez hasonlóan
igen sok veszéllyel járt.

1470 nyarán Nyikityin tovább utazott Bedárba. Elhaladt
Gulbárg városa mellett is, amely korábban bahmanida szul-
tánok fővárosa volt. Ez a helység Hajdarabadtól Észak-
Nyugatra fekszik és kereskedelme szöveteiről hires. Nap-
jainkban már egészen jelentéktelen kis város, de rengeteg
müemléke van, amely a bahmanida szultánok uralkodása ide-
jéből származó virágzó városról árulkodik.

(30) 50/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 30. oldal

A Tverji kereskedő nagy lelkesedéssel irt naplójában a városról: "A muzulmán, hindosztán Bedar városa igen nagy, benne sok ember lakik, a szultánok udvarának kapuit száz sztrázsa őrzi, valamint száz irnok is ül, akik minden alkalommal összeírják a városba érkező, valamint az onnan távozó embereket..." 51/ 31)

Abban az időben, amikor Nyikityin Indiában járt, a bahmanida királyságok mellett Indiában létezett néhány muzulmán állam is. Nyikityinnek különösen tetszettek a bahmanida szultán II. Mohamed ünnepélyes kivonulásai és ennek leírásához többször is visszatér.

Amikor Nyikityin Indiában járt, a bahman állam éppen virágzó korszakát élte. Az orosz kereskedő 1470 szeptember 6-án ért Bedárba. Hamarosan elment a nagyvásárba Sejh-aljaud-dinbe. Ez a helység Észak-Keletre van Gulbarktól. Itt ugyanis minden évben október 15-én nagy ünnepséget rendeznek a muzulmán szent tiszteletére és azt az ünnepséget minden alkalommal nagyvásárral kötik egybe. Különösen nagy jelentősége van a lóvásárnak, amire Nyikityin is felfigyelt: "A Hindosztán-i földön is nagy vásárt tartanak, ahol mindenféle árut vesznek és adnak. Ezt a vásárt Aladin nevű szent tiszteletére tartják, nálunk oroszoknál ez az ünnep megfelel a szent istenanya tiszteletére rendezett ünneppel..." 52/ 32)

(31) 51/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 32-33. oldal

(32) 52/ Ugyanott 46. oldal

1470 november elején az orosz utazó visszatér Bedárba, ahol ismét négy hónapot tölt el, de 1471 tavaszán már újabb utazáshoz készülődik. Ezuttal Indiában szerzett barátaival utazik együtt. Az indiaiak egyik szentélyébe Sriparvatiba mentek, az utazás egy egész hónapon át tartott.

Sriparvatiban Nyikityin résztvett Közép-India egyik legnagyobb egyházi ünnepén a Siva Isten éjszakáján, ezt a napot egész Indiában nagy pompával ünnepelték és a templomok mellett ilyenkor vásárokat tartottak. Ezekből feltételezhetjük, hogy Nyikityin mind az előbb említett muzulmán ünnepen, mind pedig a Siva Isten tiszteletére tartott ünnepen első-sorban a vásárok miatt kereste fel az ismert központokat.

Sriparvatiból Nyikityin ismét visszatér Bedárba. Indiába ekkor újból fellángolt a háboru Mahmud Gavan csapataival felvonult, hogy Belgaus erődjét megostromolja, de Iránból szerencsétlen hírek érkeztek. Tamerlán utódai harcoltak a török vezérrel Uzun-gasszanommal az Irán feletti hatalomért. Nyikityin ebben az időben majdnem biztos, hogy mint már korábban is India különböző részein utazgatott. Említést tesz ugyan naplójában két helyről, ahol állítólag járt, Vizsajanagarról és Rajcsurról, ahol gyémánt lelőhelyek vannak. Nehéz feltételezni, hogy Nyikityin valóban volt ekkor Vizsajanagárban, mert 1471-ben a bahmanidák és a hindu uralkodók /főpapok között/ kitört a háboru, így Bedárból eljutni Vizsanajagárba nagyon nehéz dolog lehetett.

Rajcsurban Nyikityin öt hónapot töltött el és nagyon érdekes adatokat közölt a gyémántok értékéről és vásárlásáról.

Óvatosságára jellemző, hogy a gyémántok értékét a naplójában nem oroszul jegyezte fel, hanem perzsa nyelven. Ebben az időben feljegyzéseiben már egyre többet emlegeti hazáját, amíg végül is 1471 őszén Bedárból Gulbargba megy, majd onnan a tengerpartra utazik, ahol ismét elmegy a Sejh-aljaud-din-i vásárra, amelyet 1471 őszén tartanak. 1472 elején ismét a tengerparti Dabur városában találjuk. "Dabul az utolsó kikötő város a mohamedán Hindosztánban."^{53/}₍₃₃₎ Dabul ebben az időben a legdélibb kikötő város volt, amely muzulmán uralkodókhoz tartozott. Majd 1508 végén a portugál alkirály Franciszkó d Almeida hódította meg Dabult. Rettenetes pusztítás ment végbe, a lakosság nagyrésztét legyikolták és kifosztották. A várost felgyújtották. Abban az időben, amikor Nyikityin itt járt, még virágzó város volt. Nagy tengeri és szárazföldi kereskedelmet bonyolított le. A Nyikityin által összegyűjtött adatok nemcsak az orosz irodalom szempontjából voltak igen hasznosak, hanem Ázsia történetében is jelentős szerepet játszottak. Nyikityin volt ugyanis az első az oroszok közül, aki habár röviden is, de először írt a déli vagy dél-keleti részéről Ázsiának, Irántól Kináig. Mindenek előtt megemlíti a nagy nyugatindiai kikötő várost Kalkuttát. Bár ebben a városban ő maga nem fordult meg, a kalkuttai kereskedők rendszeresen vásároltak a dabuli kereskedőktől, valamint fordítva is, ¹élénk volt a forgalom. Így éppen eleget meséltek Nyikityinnekről erről a várostól. ⁵⁴
Az orosz utazó a következőket jegyezte fel róla:

(33) 53/ K.I. Kunin: Putyesesztvije Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 45. oldal

"Kalkutta az indiai tenger kikötője, aki azt nem látta az nem tér vissza ép bőrrel a tengerről. Itt terem a bors, a szerecsendió, más fűszerek és mindenféle gyökerek, amelyek ebben a kikötő városban nagyon olcsók." 54/

Kalkutta 1498 május 20-tól lesz ismert Európában, attól a naptól kezdve, amikor Vaszkó da Gama három hajója a város kikötőjébe érkezett. Ez volt ugyanis az az utazás, amely során megtalálták az Indiába vezető utat. Kalkutta hírnevét a fűszerei alapozták meg. A kalkuttai kereskedők egész flotillákat küldenek Adenba, Dzsiddába és a Vörös tenger több kikötőjébe. Kalkuttából a hajók fűszereket, drágaköveket, értékes fákat, igazgyöngyöt, kínai porcelánt szállítottak. A Vörös tengerről augusztus és október között tértek vissza. Ekkor mézet, korált, rózsavizet, szattyánt, s más különböző bőröket, aranyat, ezüstöt és lovakat hoztak. Kalkutta mellett Nyikityin megemlékezik Ceylonról is. Ott különböző drágakövek vannak, mint például rubin, fehér ahát, különféle fűszerek. Azt is megemlíti ezenkívül, hogy Ceylonban az elefántoknak is igen nagy értékük van. Az áraikat azok nagysága határozza meg. 134

Nyikityin informátorai legtöbbször a dabuli kereskedők voltak. Nyikityin elég részletesen beszél Dél-Kelet Ázsiáról is. Ott megemlíti a legfontosabb termékeket, így selyem, porcelán, cukor, szantálfa, valamint ismét az elefántok.

(34) 54/ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 46. oldal

Az utolsó hely, amelyről megemlékeznek Csing da Macsin, tudniillik Kína. Csing da Macsin Kína indiai elnevezése volt. India lakói Kínával még akkor ismerkedtek meg, amikor ott a Csing dinasztia uralkodott. Ezekből származik Kína indiai elnevezése. Kínáról Nyikityin Dabulban hallhatott sok elbeszélést. A XIV-XV. században kínai hajósok is eljutottak az indiai óceán nyugati részére Irán, Arábia, Kelet-Afrika partjaihoz.

1472-ben Nyikityin hazájába szándékozott visszatérni. Ugyanolyan hajóra szállt, mint amilyen hajóval Indiába érkezett. Az utazásért két aranyat fizetett és Ormuzig hajózott. Visszafelé az útja korántsem volt olyan szerencsés, mint amikor Indiába jött. A viharok állandóan üldözték hajójukat, míg végül is az afrikai partokhoz sodródtak. 7)

Afrikát elhagyva a hajó Észak-Keletre fordult és tizenkét nap múlva a már Nyikityin számára ismerős arab kikötőbe érkeztek: Maszkatba. Nyikityin itt ünnepelte a húsvétot. Innen utazott tovább Ormuzba. Husz nap múlva pedig Észak felé indult. Amikor először ment Iránba, az egész országot bejárta Északtól-Délig, ami több évbe került. Iránon keresztül utazni jóval kevesebb időt vett igénybe, mint amikor oda utazott. Ormuzból Larba ment még 1469 tavaszán, ahonnan Észak felé igyekezett. Tizenkét napi utazás után Siráz városába érkezett. Ez Farsz területének /járásnak/ a legnagyobb városa volt. Ez volt akkor a legnagyobb gazdasági és kulturális központja Iránnak.

Nyikityint különösen érdekelhette ez a város, mivel kereskedelmi tevékenységet bonyolított szintén le. Ennek ellenére Nyikityin már annyira sietett, hogy mindössze csak hét napot töltött itt, azután tovább folytatta az utját. A következő hely, amiről megemlékezik Velgu volt, illetve egyes irások szerint Velergunnak nevezik e helységeket. Tíz napi tartózkodás után Jazdba érkezik.

Nyikityint a háborús helyzet kényszerítette sietésre. Sirazból Iszfahanba egyenes karaván ut vezetett, amelyet már Nyikityin előtt sokszáz éven át használtak. Iszfahanban Nyikityin mindössze hat napot töltött annak ellenére, hogy kereskedelmileg legalább olyan jelentős város volt, mint Siraz.

Bár Timur ^{a 15. század elején} harc nélkül bevette a várost, halomra ölték az embereket, a várost szinte teljesen tönkre tették, ~~X~~ szerencsés földrajzi fekvése miatt, valamint régi kereskedelmi kapcsolatai folytán nagyon gyorsan kiheverte ezt a csapást. Amikor Nyikityin járt itt, már ismét virágzó városnak számított. Iszfahanból ismét Kasanba utazik, majd Kum és Szave helységeken keresztül Észak-Nyugat felé utazva eljutott Szultaniyébe. Ezt a várost a XIII. században építették és akkor Irán fővárosának számított. A XV. század elején a következő feljegyzést olvashatjuk a városról: "Ez a város nagyon sűrűn lakott, annak ellenére, hogy nem nagyon nagy, benne élénk kereskedelem folyik, mivel ide minden évben nagy tevé karavánok érkeznek, amelyek nagyon sok árut hoz-

nak ide...." 55/ 35/

Arról is tudomásunk van, hogy Szultánijébe indiai kereskedők jönnek, akik ide különféle fűszereket hoznak és azután Sziriába, Damaszkuszba és Alexandriába szállítják tovább. Szultanije jelentősége a XV. század elején még igen nagy volt, de a XV. század közepén már egyre inkább hanyatlott és ma már gazdasági szempontból teljesen jelentéktelen.

Szultánijéből Nyikityin az ismert kereskedő város Tebriz felé vette útját. Sildberger ezt írja Tebrizről: "Perzsia fővárosát Taurisznak hívják, itt tartózkodik a Perzsa király, de ugyanakkor ez a város központja a nagy kereskedelmi forgalomnak is." 56/ 36/

Tebrizből Nyikityinnek igyekeznie kellett tovább, mivel ebben az időben lángolt fel a háború Uzun- Gasszan és a török szultán II. Mohamed között. Nyikityin tehát tovább folytatja útját Erzindzsan városába, amely korábban a török vilajet fővárosa volt. Itt vezet keresztül Iránból és Irakból a nagy karaván út Trapezundba. Ez a karaván út nagy tranzit kereskedelmet bonyolított le. A város sűrűn lakott, szép utcái vannak gazdag üzletekkel. A város lakói többségükben keresztények, örmények és görögök. Erzindzsanból ismét Észak felé fordul és 1472 október 1-én már Trapezundban volt, ahol hat napot töltött el. Majd pedig a tengerészekkel megegyezett, hogy hajón folytathassa útját a Krim felé. Ez-

(35) 55/ K.I. Kunin: Putyesesztvija Afanaszija Nyikityina
Moszkva 1947. 52. oldal

(36) 56/ Ugyanott

zel megkezdődött az utazása a harmadik tengeren. A szél azonban kedvezőtlen volt, így a hajó kénytelen volt visszafordulni Trapezundba. Végül is a hajó újra kifutott a kikötőből és átszelte a Fekete tengert, de Kaffa helyett, ahova Nyikityin igyekezett Balaklavába érkezett meg. Majd csak 1472 novemberében érte el Kaffa kikötőjét. Kaffa, Gurzuf és Balaklava ebben az időben GenovaX kolóniák^é voltak.

A XII-XIII. századba, valamint a XV. század folyamán a Krimben^l lévő ^{genovai} ~~olasz~~ kolóniák~~kal~~ virágzó kereskedelem^{et} folytattak^{at}. Az előbb említetteken kívül még jó néhány hasonló kolónia volt a Krimben. Ezek a városok Oroszország lakosságával ~~ke-~~
~~reskedelmet folytattak,~~ ^{és} ezenkívül még Litvániával, Lengyelországgal és Kis Ázsiával ^{tartottak kereskedelmi kapcsolatokat.} is. Kaffába volt a legnagyobb rabszolga-piac. Egyébként is ez a helység vezető szerepet játszott a többi ^{italiai} ~~olasz~~ kolónia mellett. 1472-ben, amikor Nyikityin a Krimbe visszaérkezett, ^{az a kolónia} az ~~olasz~~ kolóniák már végnapjaikat élték^x a török előnyomulás miatt. Kaffát 1475-ben foglalták el a törökök, de a genovai kereskedők már előbb elhagyták a várost.

Konstantinápoly eleste után ugyanis a törökök ellenőrzésük alá vették a Fekete tenger vidékét. Ettől kezdve a Fekete tengeren való utazásért magas adót kellett fizetni. Egyébként is a törökök hatalma ez időtájt egyre nőtt. Megjelent a saját flottájuk a tengeren és most már így kezükbe kapartották a Krimmel folyó kereskedelmet, valamint az itáliai kolóniákat is.

1475-ben, amikor Kaffa, a legjelentősebb ~~olasz~~ kolónia is

törökök kezébe került, az oroszok számára végkép megszűnik a kolóniákkal való kereskedelem lehetősége.

Nem tudjuk pontosan mennyi időt töltött Afanaszij Nyikityin a Krimben, mivel ettől kezdve az utazásairól szóló feljegyzései megszakadtak.

Általában a tverji és novgorodi kereskedők Kaffából hazájukba Kieven és Szmolenszken keresztül térnek meg otthonukba. Lehetne azt feltételezni, hogy Afanaszij Nyikityin egy ilyen hazatérő csoporthoz csatlakozott az előbb említett utvonalon. ^(külső) Az ~~évkönyv~~ feljegyzéseiből azonban mi tudjuk, hogy Afanaszij Nyikityin meghalt az uton, és nem jutott el Szmolenszkgig.

^(kereskedőtársai) Feljegyzéseit azonban elvitték Moszkvába III. Iván titkárához. Így ~~maradt meg az utazás a Leutharomságról elvezetett zaporozsi monostorban, Afanaszij Nyikityin feljegyzése, lem utasítására került be az évkönyvbe.~~ amelyben számos ad három tengeret érintő utazásairól.

Igy fejeződött be az első orosz kereskedő ^{Af. Nyik. Flovskij} utazó Afanaszij Nyikityin útja a Távolkeleten. ^(háromas kiadás M. 1960)

A levél a kétgazdáltságból alig kilépő orosz állam viszonyainak, ~~kereskedelmi igényeinek~~ tükröke, de már ez új korszak kezdetét jelzi a megváltozott ideológiára és az igények emelkedésére.

VI. fejezet

A moszkvai kereskedő utjának jelentősége

A Szovjetunió és India lakói régóta barátságban éltek és élénk érdeklődést tanusítottak egymás iránt. Az évszázadok folyamán nagyon sok utazó, tudós, művész látogatta meg ezt a távoli országot. Naplóikban és visszaemlékezéseikben szimpátia és együttérzés olvasható az indiai nép iránt. Az orosz emberek közül elsőként Afanaszij Nyikityin járt Indiában. Ennek a figyelemre méltó kereskedő utazónak a régi orosz város Tverj, vagy ahogyan korábban nevezték Kalinyin a szülővárosa volt. Ez a város a Volga partján terül el. Először a XIII. század elején említik az évkönyvek, a XV. század második felébe pedig már az önálló Tverji fejedelemség fővárosa volt.

A tverji fejedelemség egyike volt a sok független fejedelemségeknek, amelyekre akkor Oroszország széttagolódott. Tverj hatalmas kereskedő város volt. Ezt a jelentőségét még akkor sem veszítette el, amikor a XV. század végén a központosított orosz állam részévé vált. Ez a város nem sokban különbözött a többi orosz várostól. Központi részét itt is a Kreml foglalta el, amelyben a hercegi palota, a herceg közvetlen környezetének házai és más építmények foglaltak helyet. A Kreml falain kívül helyezkedett el maga a település, ahol a polgárok, a kereskedő emberek és az iparosok laktak.

Itt volt a vásárcsarnok is, ahova áruikat az ide érkező kereskedők elhelyezték. A tverji kereskedők nem csak helyben, hanem külföldön is rendszeresen kereskedtek. A XV. században az orosz kereskedők gyakran találkoztak Nyugat-európai, közel keleti és közép ázsiai piacokon.

Afanaszij Nyikityin feljegyzéseiből az is kitűnik, hogy elég sokat megfordult a világ különböző tájain, mert visszaemlékezéseiben úgy beszél akár Gruziáról, akár Törökországról, valamint más országokról, mint olyan ember, aki ezeket jól és közelről ismeri. Afanaszij Nyikityin tudatosan készült az utra 1466-ban, ugyanis tudomást szerzett arról, hogy Vaszilij Papin III. Iván követe Sirvába készülődik. Ezért több más kereskedővel együtt elhatározta, hogy kihasználva a kedvező alkalmat, ő is Sirvába megy kereskedés céljából. Így kezdődött az a hosszú utazás, amelynek kezdetén maga Nyikityin sem gondolta, hogy India lesz a végcélja.

Nyikityin először csak Perzsiába megy. Keresztül-kasul bejárja az országot és vándorlása közben szerez arról tudomást, hogy Indiában nagyon nagy pénzt fizetnek a lovakért. Ez adta végül is az ötletet arra, hogy Indiába menjen. Mindenesetre nagyon nagy bátorság kellett ahhoz, hogy az abban az időben nagyon hosszadalmas és veszélyes utazásra vállalkozzon.

Utazása során feljegyzéseiben Nyikityin nem csak a száraz tényeket sorolja fel, hanem értékeli is azokat és érdekes összehasonlitásokat tett. Nagyon sok lényeges dolgot tudunk

meg éppen az ő feljegyzései folytán erről a távoli és ekkor még kevésbé ismert országról.

A XV. század közepén egész India egymástól független indiai és muzulmán államokra oszlik. A XIV. századra a Dekánon egész sor muzulmán fejedelemség alakul ki. Ezek közül is kiemelkedett Bahmanidák állama. Ennek fővárosa volt Gulbárg.

A Bahmanidák trónra lépése után a főváros Bidár lett. A Bahmanidák hatalmas területeket birtokoltak a Dekkán fennsík középső és nyugati részén. A Bahmanida államot különféle népek lakták, akik még nem is azonos nyelven beszéltek. A hivatalos nyelv, amit a muzulmán lakosság legnagyobb része beszélt a perzsa volt. Az etnikai különbségek a vallási különbségekben is jelentkeztek. A lakosság többsége a hinduizmushoz tartozott. A lakosságon belül a muzulmánok kisebbséget alkottak. A Bahmanidák szinte állandóan háboruztak a szomszédos indiai államokkal, közöttük is elsősorban Vidzsajanagárral, amely India déli részén terült el.

Afanaszij Nyikityinnek barangolása folyamán alkalma nyílt arra, hogy ennek a hatalmas államnak jónéhány városát és települését megnézzék. Nem csak azokat a helységeket említi meg feljegyzéseiben és ír róluk nagy részletességgel, amelyekben ő maga is járt, hanem olyan területekről is említést tesz, amelyeket csak elbeszélés alapján ismert meg. Ilyen volt például Ceylon.

Nyikityin figyelme az indiai életmód minden oldalára kiterjed. Részletes leírást ad az indiaiak külsejéről, ruházatukról, ételeikről, életmódjukról, szokásaikról, kasztbéli különbségeikről. De nagy részletességgel leírja a szultán ünnepélyes kivonulását is, amely tükrözi annak felmérhetetlen gazdagságát és fényűző életmódját.

Ennek ellenére Afanaszij Nyikityin volt az egyetlen utazó, aki meglátta az éles különbséget, a szultán fényűző életmódja és a nép szegénysége között. Nem véletlen, hogy feljegyzéseiben ezek a sorok kerültek: "A falusi emberek nagyon szegények, míg a nemesek gazdagok és fényűző életmódot éltek." 57/

Bár más utazók is jártak Indiában és készítettek feljegyzéseket, ennek az éles ellentétnek a bemutatása kiemeli őt a többiek közül. Éppen abban az időben, mikor Afanaszij Nyikityin Indiában járt, a Bahmanida szultán III. Mohamed hatalmas hadjáratot folytat Vidzsjanagár ellen. Ez a hadjárat nagymérvű áldozatot követel mind emberileg, mind anyagilag. A sikerek azonban csak részlegesek voltak és lassanként a Bahmanida uralom megszűnéséhez vezettek. A XV. század végén a XVI. század elején a birodalom széjjel hullik öt egymástól független feudális államra.

Afanaszij Nyikityin leírását nagyra értékelhetjük azért is, mert a XV-XVI. században Indiának nem volt saját történelmi

irodalma, csupán azt tudták a régi Indiáról, amit a muzulmán tudósok munkái tartalmaztak. Ezekben a munkákban azonban nem tükröződtek a valóságos tények. Így Nyikityin volt az egyetlen, akinek leírásából tudomást szerezhettünk Bahmanidák sikertelen háborujáról Vidzsajanagarral.

Afanaszij Nyikityin majdnem három évet töltött el Indiában. De ez alatt hazájára is állandóan visszaemlékezett és úgy emlegeti, hogy ahhoz hasonló ország az egész világon sincs. Mint a feljegyzésekből is tudjuk, Nyikityin sohasem tért vissza szülővárosába Tverjbe. Feljegyzései a XV. században keletkeztek, majdnem 500 évvel ezelőtt. Rendkívül jelentősök ezek a feljegyzések, hiszen érdekes és gazdag anyagot gyűjtött össze az indiai nép életéről és szokásairól, megmutatja az orosz-indiai barátság forrásait és ezeknek a forrásoknak a mélységét.

J E G Y Z E T E K

- 1./ P.I. Ljascsenko: Isztori Narodnogo Hozjajsztna
SzSzsZR M. 1952 200. oldal
- 2./ P.I. Ljascsenko: u.o.
- 3./ P.I. Ljascsenko: u.o.
- 4./ P.I. Ljascsenko: I.m. 97.oldal
- 5./ P.I. Ljascsenko: u.o.
- 6./ P.I. Ljascsenko: I.m. 98.oldal
- 7./ Voronin: Ősi orosz városok Kiev c. részbl
Budapest 1947.
- 8./ Voronin: u.o.
- 9./ Voronin: u.o.
- 10./ Voronin: u.o.
- 11./ Voronin: u.o.
- 12./ Voronin: u.o.
- 13./ Voronin: I.m. Novgorod c.részbl
- 14./ Voronin: u.o.
- 15./ Voronin: u.o.
- 16./ Voronin: u.o.
- 17./ Voronin: I.m. Moszkva c. részbl
- 18./ Pankratova: Szovjetunió története Bp.1952. 139.oldal
- 19./ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV-XV. sz.
SzSzsZR AK. Nauk. M-1 1955. 105. oldal
- 20./ u.o.
- 21./ I.m. 109. oldal
- 22./ I.m. 113. oldal
- 23./ u.o.
- 24./ u.o.
- 25./ Voronin: Ősi orosz városok Moszkva c. részbl
Budapest 1947.
- 26./ Voronin: u.o.
- 27./ N.Kosztomarov: Ocserk trgovli Moszkovszkogo
Goszudarsztva v XVI-XVII.sztoletyijah
Sz.P.B. 1889. 8. oldal

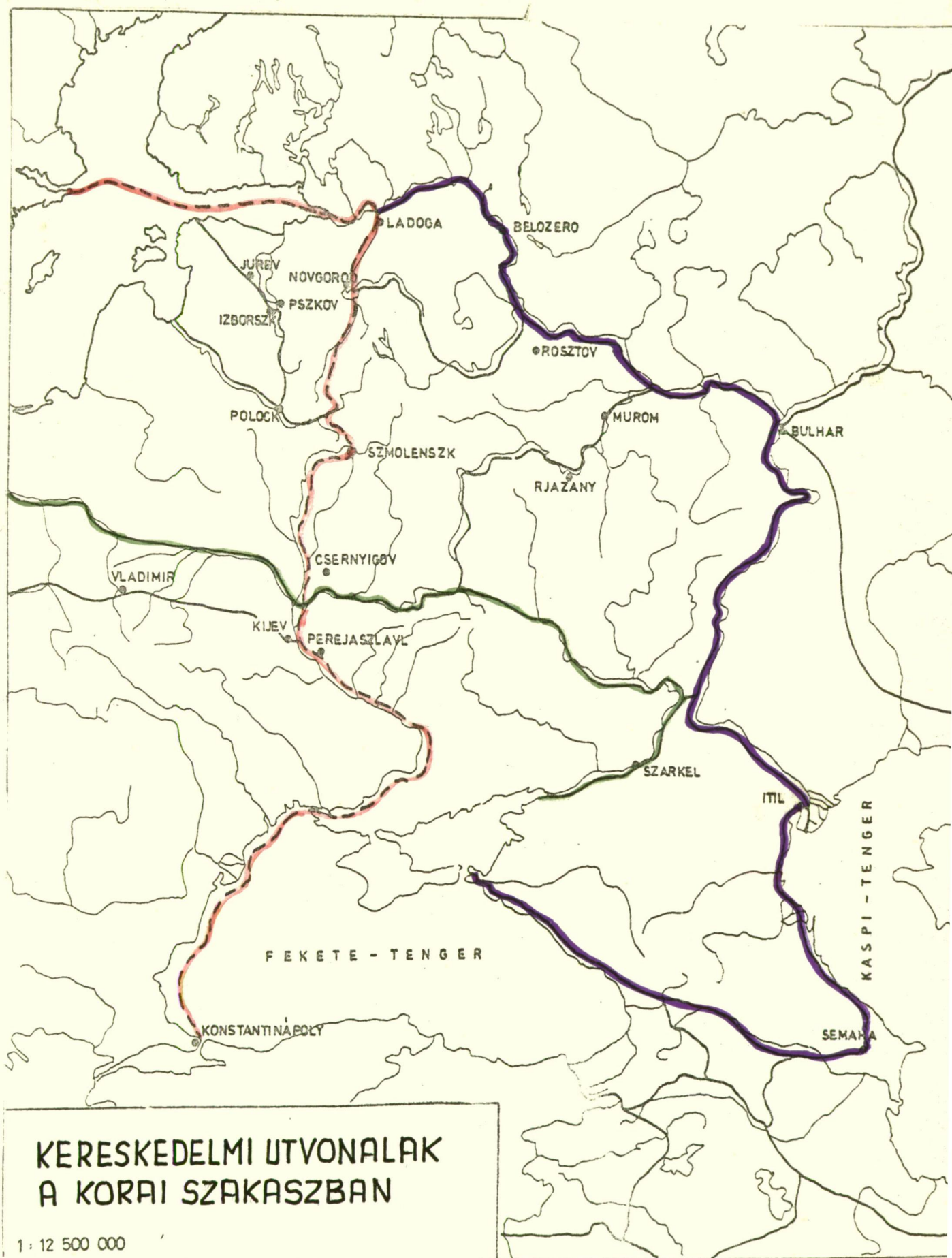
- 28./ N.Kosztomarov: I.m. 8. oldal
29./ N.Kosztomarov: I.m. 9. oldal
30./ N.Kosztomarov: I.m. 11. oldal
31./ N.Kosztomarov: u.o.
32./ N.Kosztomarov: u.o.
33./ N.Kosztomarov: I.m. 12. oldal
34./ N.Kosztomarov: I.m. 146. oldal
35./ A.M.Oszipov: A.Nyikityin i ego vremja
M. 1951 56. oldal
36./ A.M.Oszipov: u.o.
37./ A.M.Oszipov: I.M. 63. oldal
38./ A.M.Oszipov: I.m. 69. oldal
39./ A.M.Oszipov: I.m. 71. oldal
40./ A.M.Oszipov: u.o.
41./ A.M.Oszipov: I.m. 72. oldal
42./ K.I.Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina
M. 1947. 9. oldal
43./ K.I.Kunin: I.m. 12. oldal
44./ K.I. Kunin: I.m. 13. oldal
45./ K.I. Kunin: I.m. 14. oldal
46./ K.I. Kunin: I.m. 18. oldal
47./ K.I. Kunin: I.m. 19. oldal
48./ K.I. Kunin: I.m. 26. oldal
49./ K.I. Kunin: I.m. 27. oldal
50./ K.I. Kunin: I.m. 30. oldal
51./ K.I. Kunin: I.m. 32-33 oldal
52./ K.I. Kunin: I.m. 46. oldal
53./ K.I. Kunin: I.m. 45. oldal
54./ K.I. Kunin: I.m. 46. oldal
55./ K.I. Kunin: I.m. 52. oldal
56./ K.I. Kunin: u.o.
57./ K.I. Kunin: I.m. 26. oldal

I R O D A L O M J E G Y Z É K

- 1./ K.A. Antonova: Isztorija Indii Izd. Müszé
Moszkva 1973.
- 2./ Luce Boulnois: A selyem út. Kossuth Kiadó 1972.
- 3./ V.O. Kljucsevszkij: Szocsinyenyija M. 1959. 2.kötet
- 4./ Kosztocskin: Drevnyerusszkije goroda M. 1972.
- 5./ M. Kosztomarov: Ocserki trgovli Moszkovszkogo
Goszudarsztva Szt.Peterburg 1889.
- 6./ K.I. Kunin: Putyesesztviye Afanaszija Nyikityina M. 1947.
- 7./ P.I. Ljascsenko: Isztorija Narodnogo hozjajsztva
SzSzsZR. M. 1952.
- 8./ Afanaszija Nyikityin: Hozsgyényije za tri morja
1466-1472 /Moszkva 1960/
- 9./ Ocserki Isztorii SzSzsZR XI-XIV.v. Ak.Nauk.
SzSzsZR M-L 1955.
- 10./ Ocserki Isztorii SzSzsZR XIV-XV.v. Ak.Nauk.
SzSzsZR M-L 1955.
- 11./ Ocserki Isztorii SzSzsZR XV-XVIII.v. Ak.Nauk.
SzSzsZR M-L 1955.
- 12./ A.M. Oszipov: Afanaszija Nyikityin i ego vremjol 1951.
- 13./ Pankratova: A Szovjetunió története M. 1952.
- 14./ Perényi-Dományos: Szovjetunió története I. kötet
- 15./ Világtörténet Bp.
- 16./ Karl Pagel: Die Hanse 1965.

T A R T A L O M

	oldal
B e v e z e t é s	1- 6
I. <u>f e j e z e t</u>	7-17
a/ Az első szláv fejedelmek kereskedelmi kapcsolatai	7-12
b/ Kereskedelmi utak a Baltikum irányába	12-17
II. <u>f e j e z e t</u>	
a/ Az orosz városok szerepe a kereskedelem fejlődésében a XI-XV. században	17-18
b/ Kiev	18-21
c/ Novgorod	21-26
d/ Pszkov	26-30
III. <u>f e j e z e t</u>	30-
a/ A kereskedelem fejlődése a központosított orosz államban a XIV.száad végétől a XVI. századig	30-31
b/ Moszkva szerepe Oroszország politikai életében	31-32
c/ Az orosz fejedelemségek egyesítésének politikai alapjai	32-34
d/ Az egyesítés gazdasági alapja	34-36
e/ Moszkva szerepe a gazdasági kapcsolatok fejlődésében	36-43
f/ Moszkva politikai és gazdasági szerepe III. Iván uralkodása idején	43-53
g/ A kereskedelem színtere s formái a XV-XVI. században	53-56
IV. <u>f e j e z e t</u>	
A kereskedelmi utvonalak a XV. században	56-68
V. <u>f e j e z e t</u>	
Afanaszij Nyikityin utazása a három tengeren	69-94
VI. <u>f e j e z e t</u>	
Az orosz kereskedő útjának jelentősége	95-99

AFANASIJ NYIKITYIN UTJA
A HAROM TENGAREN
1466-1472

Путь
Афанасия
Никитина
за три моря

/1466-1472 гг./

